

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Riigiteaduste instituut

Karoline Kelder

USA tasakaalustaja rolli paikapidavus jõudude tasakaalu teooria raames Iraani-Iraagi
sõja ajal

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Maili Vilson, MA

Tartu 2015

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Karoline Kelder

/töö autori nimi/

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Jõudude tasakaalu teooria	7
1.1 Jõudude tasakaal.....	7
1.2 Jõudude tasakaalu teooria: tasakaalustaja roll.....	11
2. Iraani ja Iraagi suhted aastatel 1980-1988.....	13
2.1 Iraani-Iraagi sõja kulgemine 1980-1988.....	13
3. Tasakaalustaja rolli võimalik paikapidavus USA välispoliitikas Iraani ja Iraagi suhetes	20
3.1 USA välispoliitiline käitumine suhetes Iraagiga	21
3.2 USA välispoliitiline käitumine suhetes Iraaniga	24
3.3 USA kui tasakaalustaja rolli analüüs Iraani-Iraagi sõja ajal	30
Kokkuvõte	36
Kasutatud materjalid.....	38
Summary	42

Sissejuhatus

Ameerika Ühendriigid (USA) on üks mitmest suurriigist, mis omab olulist rolli maailma poliitika kujundamisel ja alates Esimesest maailmasõjast on USA laiendanud oma poliitilist, majanduslikku ja ideoloogilist mõjuvõimu maailma eriregioonides. Pärast Teist maailmasõda suurenes USA osatähtsus Lähis-Idas seoses külma sõja algusega, Suurbritannia järk-järgulise taandumisega ning Iraani-USA liitlussuhete tugevnemisega. USAl on Lähis-Idas olulised majanduslikud huvid ning 1980. aastal ütles tulenevalt Nõukogude vägede sissetungist Afganistani USA president Jimmy Carter (1980): „Välisjõu katset saavutada kontroll Pärsia lahe regiooni üle, loetakse kui rünnakut USA eluliselt tähtsate huvide vastu ja sellisele kallaletungile vastatakse ükskõik milliste vajalike vahenditega, kaasa arvatud sõjaline jõud.“ Sellega markeeris USA administratsioon oma poliitilised, majanduslikud ja julgeolekupoliitilised huvid Lähis-Idas n-ö Carteri doktriiniga. Ligemale 35 aastat hiljem võib väita, et USA huvi regiooni stabiilsuse üle on veelgi suurenenud ning praegune president Barack Obama (2011) on kokkuvõtlikult kirjeldanud USA põhihuvisid Lähis-Idas, kui aastakümneid kestvaid jõupingutusi, osaledes terrorismivastases võitluses, takistades tuumarelva levikut, kindlustades kaupade vabaliikumist, tagades piirkonna turvalisust, seistes Iisraeli julgeoleku eest ja püüeldes Iisraeli-Palestiina rahu sõlmimise poole.

Antud uurimustöö analüüsib USA välispoliitilist käitumist Iraani-Iraagi sõja ajal aastatel 1980-1988 jõudude tasakaalu teooria käsitluse raames. Realismi teooria järgi on riikide eesmärk tagada riiklik julgeolek ja järjepidevus, seega ollakse huvitatud sellest, et takistada domineeriva jõu teket, mis võiks ohustada nende suveräänsust – teisisõnu on eesmärgiks tagada jõudude tasakaal. Jõudude tasakaalu teooria järgi võivad suurriigid käituda keskse jõudude tasakaalu välise tasakaalustajana, et tagada jõudude tasakaalu säilimine süsteemis. Uurimustöö seab hüpoteesi, et USA käitus Iraani-Iraagi sõja ajal tasakaalustajana Iraani ja Iraagi jõudude tasakaalus. Hüpoteesi tasub lähemalt uurida, sest USA on tänasel päeval taaskord seismas vastamisi keerulise olukorraga Lähis-Idas (nt. ISISe jõuline esilekerkimine, Iraagi riigiaparatuuri võimalik lagunemine, tuumaläbirääkimised Iraaniga) ning USAl tasub analüüsida oma eelnevaid välispoliitika praktikaid ja teha järeldusi edaspidiseks poliitika kujundamiseks. Stephen M. Walt (2013) on kutsunud USAd üles muutma Lähis-Ida suunalist välispoliitikat ja rakendama

välise tasakaalustaja (*offshore balancer*) poliitikat. Tema arvates on USAI paljude Lähis-Idas asuvate liitlastega liiga „erilised suhted“ ning mõnede teiste riikidega liialt vaenulikud suhted. John Mearsheimer (2008) on samuti väitnud, et USA peaks Lähis-Idas rakendama välise tasakaalustaja poliitikat ehk hoidma oma sõjalised väed väljaspool regiooni, laskma kohalikel riikidel hoida üksteist ohjes, vajadusel toetama nõrgemat osapoolt ning tagama seega süsteemi tasakaalu.

Antud uurimustöö esimeses peatükis antakse ülevaade realismi koolkonnast, antud paradigma hulka kuuluvast jõudude tasakaalu teooriast ning selle ühest rakendamise vormist – tasakaalustajast. Jõudude tasakaalu idee ulatub Vana-Kreeka ajaloolase Thukydideose töödesse ja realismi koolkonda kuuluva jõudude tasakaalu teooriat on uurinud Hans J. Morgenthau, Kenneth N. Waltz, Stephen M. Walt ja John J. Mearsheimer. Jõudude tasakaal on omamoodi riikide vaheline kompromiss stabiilsuse nimel ja seda on riikidel võimalik mitmel erineval viisil konstrueerida, säilitada või hävitada. Üks jõudude tasakaalu rakendamise vorme on tasakaalustaja roll, mille eesmärgiks on kõrvalise tegutsejana tagada keskse jõudude tasakaalu osapoolte omavaheline tasakaal võimalikult väikese omapoolse panusega.

Uurimustöö teises peatükis antakse lühiülevaate Iraani ja Iraagi suhetest enne Iraani-Iraagi sõda ning seejärel kirjeldatakse kokkuvõtlikult Iraani-Iraagi sõja kulgemist aastatel 1980-1988. Uurimustöö kolmandas peatükis antakse ülevaade ja analüüsitakse USA rolli Iraani ja Iraagi jõudude tasakaalu kujundamisel ja tagamisel. Vaadeldakse USA käitumist võimaliku tasakaalustaja rolli perspektiivist. Selle tarbeks vastatakse küsimustele: Kuidas USA tegutses Iraani-Iraagi sõja ajal ja millistest huvidest USA lähtus? Millised olid USA põhjused ja huvid, et tagada Iraani ja Iraagi vaheline jõudude tasakaal? Millised olid USA välispoliitika elemendid, mis on omased tasakaalustaja rollile?

Antud uurimustöö panus rahvusvaheliste suhete uurimisse seisneb Iraani ja Iraagi suhete analüüsimises aastatel 1980-1988, eesmärgiga määrata USA roll Iraani ja Iraagi jõudude tasakaalus, asetades USA käitumise motiivid jõudude tasakaalu teooria raamistikku. Autori teada ei ole varem analüüsitud USA kui võimaliku tasakaalustaja käitumist Iraani-Iraagi sõja ajal. Tasakaalustaja kontseptsiooni ning Iraani ja Iraagi jõudude tasakaalu kohta ei leidnud autor palju kirjandust, sest pigem keskendub

akadeemiline kirjandus USA rolli analüüsimisele Lahesõjas ja Iraagi sõjas. Autor tugineb paari akadeemiku seisukohale, mis kinnitavad, et tollel ajahetkel oli Iraani ja Iraagi vahel regionaalne jõudude tasakaal. Näiteks rahvusvaheliste suhete teoreetikud Kayhan Barzegar ja Stephen M. Walt on ühises intervjuus (Barzegar 2008) leidnud, et uurimustöös valitud ajaperioodil valitses Iraani ja Iraagi suhetes jõudude tasakaal. Samuti on Vaughn Shannon (2007: 173-174) seda meelt, et kuni Iraagi sõjani oli Pärsia lahe regioonis bipolaarne jõudude tasakaal Iraani ja Iraagi vahel, sest mõlemad riigid olid üksteisega võrreldavad mitmes aspektis ning samal ajal edestasid nad oma sõjalise võimekusega teisi riike Pärsia lahe regioonis. Hedley Bulli ([1977] 1995: 98) käsitluses saab eristada üldist jõudude tasakaalu ehk domineeriva võimu puudumist rahvusvahelises süsteemis ja lokaalsest jõudude tasakaalu, mis esineb ühes regioonis või osas süsteemist.

1. Jõudude tasakaalu teooria

Jõudude tasakaalu teooria on olnud paljudele riigijuhtidele juhendiks, kuidas tagada oma riigi järjepidevus ja julgeolek. Rahvusvaheliste suhete teoreetikud on uurinud antud kontseptsiooni sajandeid, et mõista anarhilises riikide süsteemis uuesti esilekerkivaid mustreid riikide käitumises.

1.1 Jõudude tasakaal

Jõudude tasakaalu teooria kuulub rahvusvaheliste suhete teooria realismi paradigma hulka. Realistide arvates on parim viis riikliku julgeoleku tagamiseks kumuleerida võimu iseendale ning kindlustada, et ükski teine riik ei saavuta ülemäärast jõudu (Smith, Hadfield, and Dunne 2012: 194). Antud mõttekäik haakub Thukydides (471–400 eKr) kirjutatuga „Melose dialoogis“, kus ta väidab, et tugevad teevad seda, milleks neil on jõudu ning nõrgad lepivad sellega, millega nad peavad leppima (Viotti and Kauppi 1993: 38).

Realistid toovad esile poliitikat mõjutavaid piiranguid, mis tulenevad inimeste isekusest („egoism“) ja rahvusvahelise valitsuse puudumisest („anarhia“). Realismi peamised tunnused on ratsionaalsus ja riigikesksus, millest lähtutakse otsuste langetamisel. Moraalsusel on väga vähe ruumi otsuste langetamisel. Riigijuhtide esmane ülesanne on tagada julgeolek ja riiklik järjepidevus. (Donnelly 2013: 32, 33)

Üks esimesi jõudude tasakaalu teooria mainimisi leidis aset 5. sajandil eKr, kui eelmainitud Thukydides kirjeldas Pärsia kuninga Tissaphernese poliitikat, kui kahe võistleva võimu – Ateena ja Lakedaimoni - vahel võrdse tasakaalu hoidmist (Waltz [1959] 2001: 198-199). Idee jõudude tasakaalu teooriast hakkas laialdasemalt rahvusvahelises poliitikas levima renessanssi ajal metafoorilise kontseptsioonina, mis koondas ideid sellistest uurimisvaldkondadest nagu eetika, kunst, filosoofia, juura, meditsiin, majandus ja täppisteadused, milles oli tasakaalustamise idee (tasakaal ja vastukaal) leidnud juba laialdast aktsepteerimist (Schweller 2006: 4). Tasakaalustamist mõisteti kui loodusseaduse aluspõhimõtet, mis oli üldiselt atraktiivne, soovitatav ja

sotsiaalselt kasulik (nt kord, rahu, õigus, õiglus, mõõdukus, sümmeetria, harmoonia ja ilu) (Schweller 2006: 4). Spykmani (1942: 20-21) arvates lähtuti tollel ajal järgmisest filosoofilisest arutluskäigust: „Kui kõik riigid on kontrollitud (tasakaalustatud – K.K), siis ei saa ükski riik võita sõda. Kui ükski riik ei saa võita sõda, siis ükski riik ei alusta või ei ähvarda sõjaga. Ekviliibrium tähendab tasakaalustatud jõudu, mis tähendab, et see on neutraliseeritud jõud. Ühiskonnas, milles valitseb poliitiline ekviliibrium ja sõjaline võimekus on kasutu, elavad inimesed õnnelikumalt ja seaduskuulelikumalt ning pühendavad end kunstidele.“ Euroopa koolkondades pälvis jõudude tasakaalu idee laiemat tunnustust 17. sajandil, kui levis arusaam, et selle säilitamine peaks olema kogu rahvusvahelise süsteemi ühine eesmärk ja Euroopa poliitika moodustab üheainsa süsteemi (Bull [1977] 1995: 101-102).

Realismi koolkonna üks peamine vaidluspunkt jõudude tasakaalu teoorias seisneb selles, kas jõudude tasakaal tekib iseeneslikult või luuakse seda riigijuhtide poolt. Valgustusajastu üks olulisemaid filosoofe Jean-Jacques Rousseau (Schweller 2006: 4) lausus Euroopa riikide kohta, et Euroopa ühiskonna jõuliste ja erinäoliste liikmete vaheline tasakaal on rohkem loomuse kui kunsti tulemus. Tema arvates säilib tasakaal ilma jõupingutusteta ning kui see hakkab ühest küljest ära vajuma, siis taastab see peagi end teisest küljest. Samuti esineb Kenneth Waltzi arvates jõudude tasakaal riikide süsteemis, olenemata, kas seda soovitakse või mitte. Vastupidiselt Waltzi käsitlesele on Henry Kissingeri arvates riigijuhid jõudude tasakaalu loojad ja säilitajad. Kissingeri voluntaristliku lähenemise kohaselt on jõudude tasakaal riigijuhtide poolt loodava välispoliitika osa ja see ei esine iseeneslikult. (Viotti, and Kauppi 1993: 51)

Jõudude tasakaalu mõiste laiaulatuslik kasutus on paratamatult toonud endaga kaasa definitsioonide rohkuse. Alljärgnevalt on toodud realismi koolkonna tuntumate esindajate jõudude tasakaalu definitsioonid (Sheehan 1996: 2-3).

- Emer de Vattel 1916: "Jõudude tasakaalu teooria kohaselt ei tohi ükski riik omada absoluutset võimu ja domineerida teiste riikide üle."
- Toynbee 1934: "Jõudude tasakaal opereerib eesmärgil tagada riikide keskmine poliitilise võimu kaliiber madalal /---/ Riik, mis ähvardab suurendada oma kaliibrit üle keskmise taseme, muutub automaatselt teiste samasse poliitilisse gruppi kuuluvate riikide surve subjektiks."

- Hans Morgenthau 1978: "Jõudude tasakaal viitab tegelikule enam-vähem ühtlasele võimujaotusele erinevate riikide vahel."

Jõudude tasakaalu puhul saab eristada seletavat ja kirjeldavat elementi (Sheehan 1996: 53): jõudude tasakaal kui poliitika ning jõudude tasakaal kui süsteem. Jõudude tasakaal kui poliitika tähendab tasakaalu (*equilibrium*) loomist ja säilitamist - võimu vastandamist tasakaalustatava võimuga, et mitte lasta ühel võimul dikteerida teiste tegevust. Jõudude tasakaal kui süsteem tähendab vastastikust sõltuvust - „hulk riike, autonoomseid võimu ja poliitika üksuseid, on omavahel nii lähedastes suhetes, et nende vastastikune mõju tundub suisa usutav.“ Samuti on võimalik eristada jõudude tasakaalu erinevaid vorme: lihtsad või kompleksed, üldised või lokaalsed, juhuslikud või konstrueeritud, subjektiivselt või objektiivselt eksisteerivad (Bull [1977] 1995: 97-100).

Sheehan (Sheehan 1996: 54-75) toob välja peamised jõudude tasakaalu rakendamise vormid:

- liidud (vahend territoriaalse ja sõjalise ebavõrdsuse vastu);
- sõdimine (mitte ainult jõu kasutamine, vaid ka sellega ähvardamine);
- separaatrahu taktika (riik sõlmib lühiajalisi *ad hoc* liite, milles ta vahetab pooli, kui liitlane muutub liiga tugevaks või vastane liialt nõrgaks);
- tasakaalustaja roll (tasakaalustaja käitub jõudude tasakaalu keskmel väliselt);
- jagamine (*partition*) ja kompensatsioon (tasakaalu säilitamine, loovutades väikeriikide suveräänsust, jaotades füüsilist territooriumi või jaotades regioone mõjusfäärideks);
- mõõdukus (*moderation*) (tasakaalusüsteemi osaliste, reeglina suurriikide, omavaheline austus mitte häbistada või hävitada üksteist pärast sõda üldise jõudude tasakaalu huvides).

Hedley Bulli ([1977] 1995: 102) hinnangul on jõudude tasakaalu säilitamine täitnud kolme ajaloolist funktsiooni modernses riikide süsteemis:

- Üldise jõudude tasakaalu eksisteerimine on hoidnud ära kogu rahvusvahelise süsteemi vallutamise ja muutmise üleilmseks impeeriumiks.
- Lokaalsete jõudude tasakaalu eksisteerimine on kaitsnud teatud piirkondades iseseisvaid riike lokaalsete domineerivate võimude eest.

- Seal, kus on toiminud nii üldised kui lokaalsed jõudude tasakaalud, on tasakaal loonud tingimused nende institutsioonide tööks, millele rahvusvaheline kord toetub (diplomaatia, sõda, rahvusvaheline õigus, suurriikide juhtimine).

Samas leiab Bull ([1977] 1995: 103), et katsed konstrueerida jõudude tasakaalu ei ole alati toonud endaga kaasa rahu tagamist, sest jõudude tasakaalu peamine funktsioon ei ole tagada rahu, vaid riikide süsteemi säilimine.

Henry Kissingeri ([1994] 2000: 222-223) hinnangul töötab jõudude tasakaal kõige paremini siis, kui üks alljärgnevatest tingimustest on täidetud. Esiteks peab igal riigil olema täielik vabadus luua valitsevates tingimustest lähtudes liidusuhteid, mis tahes teise riigiga. Peaaegu kogu 18. sajandi jooksul korregeeriti valitsevat tasakaalu liidusuhete pideva ümbernihutamisega; samasugune olukord valitses ka Bismarcki perioodil kuni 1890. aastani. Teiseks on olemas väljakujunenud liidud, ent üks tasakaalustaja jälgib, et ükski olemasolev koalitsioon ei hakkaks üleliia domineerima – olukord, mis valitses pärast Prantsuse-Vene lepingut, kui Suurbritannia täitis endiselt tasakaalustaja rolli, kusjuures teda püüdsid tegelikult kosida mõlemad osapooled. Ja kolmandaks on olemas selgelt välja kujundatud liidusuhted ja puudub tasakaalustaja, kuid liidusuhteid ise on suhteliselt lõdvad, nii et igas antud küsimuses jõutakse kompromissini või siis vahetatakse poolt.

Jõudude tasakaalu teooriale täienduseks arendas Stephen M Walt käsitle ohtude tasakaalust (*balance of threat*) ehk riigid tasakaalustavad end tajutava ohu vastu. Walti (1987: 5) hinnangul on ohu peamised määravad tegurid: terviklik jõud, geograafiline lähedus, ründav jõud ja agressiivsed kavatsused. Kui üks neist teguritest muutub olulisemaks või suuremaks, suureneb ka tajutava ohu tase. Walti hinnangul väheneb võimu projekteerimine distantliga ja seega kujutavad suuremat ohtu läheduses asuvad riigid (Sheehan 1996: 56). Mida ekspansionistlikumana või agressiivsemana näib riik, seda suurema tõenäosusega ajendab antud riik oponeeriva koalitsiooni teket.

1.2 Jõudude tasakaalu teooria: tasakaalustaja roll

Tasakaalustaja (*balancer*) tegutseb väljaspool keskset jõudude tasakaalu ning tema jõudu ei ole kuskil mujal süsteemis efektiivselt tasakaalustatud, seega on tal võimupuhver (*margin of disposable power*) (Sheehan 1996: 65). Tasakaalustaja roll on hea näide riigi teadlikust jõudude tasakaalu poliitika elluviimisest, mille edukuseks peab süsteem olema bipolaarne või siis multipolaarne, kuid kalduvusega muutuda kriisiolukorras bipolaarseks (Sheehan 1996: 65-66). See on üldiselt aktsepteeritud, et tasakaalustaja rolli täidab suurjõud (*major power*), mille sekkumisel on määrav jõud (Sheehan 1996: 69).

Morgenthau ([1948] 2005: 205) kasutab tasakaalustaja rolli seletamiseks kaalukausside balansseerimise analoogiat – tasakaalustaja jälgib, et kaalukaussid oleksid omavahel tasakaalus ning vajadusel lisab ühte kaussi raskust juurde, kui kaalukauss kaotab raskust ja hakkab liialt ülespoole tõusma. Samas on tasakaalustaja valmis raskust juurde lisama teisele kaalukaussile, kui see omakorda peaks liialt raskust kaotama. Tasakaalustaja ainuke roll on tagada tasakaal süsteemis, olenemata konkreetsetest poliitikatest, mida tasakaal teenib. Parafraseerides lord Palmerstoni: tasakaalu hoidjal ei ole püsivaid sõpru ega püsivaid vaenlasi, tal on ainult püsivad huvid tagada jõudude tasakaal. Tasakaalustaja eesmärk on tagada süsteemi tasakaal kasutades diplomaatilist paindlikkust, olles valmis vahetama pooli, toetades nõrgemat osapoolt tugevama või revisionistliku poole suhtes, ja kui on vajalik, kasutades sõjalist jõudu. Kui süsteemis on taas tagatud stabiilsus, siis tasakaalustaja tõmbub tagasi neutraalseks kõrvaliseks osapoolaks, kuid sellest hoolimata jälgib toimuvat huviga. (Sheehan 1996: 66, 71)

Morgenthau arvates on tasakaalustaja kõige mõjuvõimsam osaline rahvusvahelises poliitikas, sest ta ülesanne on ära hoida mõne üksiku või riikide kogumi ülevõimu ning seeläbi tagada nii enda kui ka teiste riikide iseseisvus. Tasakaalustaja asub „hiilgavas isolatsioonis“ (*splendid isolation*), sest ta on isoleeritud oma valikutes: et kaks kaalukaussi üksteist tasakaalustaksid, peab tasakaalustaja olema valmis lisama vajadusel ühte kaalukaussi oma raskust, seega peab ta hoiduma sõlmimast püsivaid sidemeid kummagi osapoollega. (Morgenthau [1948] 2005: 205). Sheehani (1996: 69) hinnangul on tasakaalustaja alati *status quo* hoidmise poolel või siis nõrgema poolel, kui tekkinud situatsioon ei ohusta kogu süsteemi. Tugevama osapoolle toetamine ei ole kunagi

tasakaalustaja huvides, sest see viiks süsteemi lõhkumiseni ja tasakaalustaja rolli kaotuseni (Sheehan 1996: 69).

Tasakaalustaja otsus kedagi toetada või mitte, annab tasakaalustajale võimuvõitluses otsustava osapoole rolli, seega on õigesti juhitud välispoliitika korral võimalik oma kaitsealustelt välja nõuda kõrgeimat hinda (Morgenthau [1948] 2005: 205). Tasakaalustaja saab kasutada oma võimu kolmel erineval viisil (Morgenthau [1948] 2005: 205-206): seaded oma liitumise mõne osapoole või liiduga sõltuvaks teatud tingimustest, mis soosivad jõudude tasakaalu säilitamist või taastamist; seades oma toetus rahukokkuleppele sõltuvaks eelmainitud tingimustest; mõlemas eelmainitud olukorras saab tagada oma riiklike poliitikate elluviimist jõudude tasakaalu tagamise kõrvalt. Samas on tasakaalustaja poliitika põlatud ja hukkamõistu subjektiks moraalsel alustel, sest tema toetus olenemata makstud hinnast on alati ebakindel ja muutub vastavalt jõudude tasakaalu nihkumisele.

Tasakaalustaja olulisus jõudude tasakaalu süsteemis on põhjustanud eriarvamusi akadeemikute seas, sest esimesed leiavad, et jõudude tasakaalu süsteem ei saa tõhusalt toimida tasakaalustaja olemasoluta ja teised leiavad, et tasakaalustaja on ebavajalik ning tema olemasolu õõnestab tõelist jõudude tasakaalu. Tasakaalustaja rolli on pidanud väheoluliseks Kenneth Waltz, kelle arvates toimib jõudude tasakaal mehaaniliselt, sarnaselt *laissez-faire* majandusele (Sheehan 1996: 66). Waltzi (1979: 164) hinnangul on arusaam tasakaalustaja rollist pigem ajalooline üldistus, kui teoreetiline kontseptsioon. Tema hinnangul on selline üldistus tuletatud 18. ja 19. sajandi Suurbritannia käitumisest. Waltzi arvates ei saa jõudude tasakaalu teooria sisaldada tasakaalustaja rolli, sest see sõltub niivõrd kitsalt defineeritud ja ajalooliselt mittetõenäolistest tingimustest. Samas aitab tasakaalustaja roll selgitada ja analüüsida riikide käitumist rahvusvahelistes suhetes. Charlie O. Lerche on kirjutanud, et jõudude tasakaalu on võimalik tagada ainult siis, kui suurriik või riikide blokk võtab tasakaalu säilitamise oluliseks osaks oma poliitikast. Antud mõttekäigust lähtuvalt on idee jõudude tasakaalust ilma tasakaalustajata ebareaalne, sest vaid tasakaalustaja suudab tagada tegelikku või potentsiaalset ülemäärasust sellele poolele, mis on valmis säilitama *status quo* jõudude tasakaalu. (Sheehan 1996: 66)

2. Iraani ja Iraagi suhted aastatel 1980-1988

Iraani ja Iraagi konflikti juured ulatuvad ammusesse aega ning neil aladel elanud rahvaste ja hõimude rivaalitsemine on ajaliselt üks kõige pikemaidsid vastasseise läbi maailma ajaloo. Mõlemad riigid on olnud tihedalt seotud nii kultuuriliselt kui ka majanduslikult, ideoloogiliselt ja poliitiliselt. Konflikti on esile kutsunud Iraani-Iraagi pikaajaline poliitiline ja regionaalne vastuolu, šiitide ja sunniitide usuline konflikt, araablaste ja pärslaste vaheline etniline tüli, kokkulangevad probleemid kurdidega (20. sajandi poliitilistes tõmbetuultes omariikluse kaotanud ja mõlema riigi suhtes mässumeelselt meelestatud), piirivaidlused ja majanduslikud ajendid (riigi piirialad hõlmavad ka olulisi naftaleiukohti). (Mölder, Sazonov, and Värk 2014: 216)

1979. aastal valitses olukord, kus nii Iraagi president Saddam Hussein (valitses riiki aastatel 1979-2003) kui ka Iraani juhtkond soovisid tugevdada oma riikide positsioone Lähis-Idas. Samuti lisas pingeid asjaolu, et kuigi Iraagi rahvastikust suurem osa šiiidid, siis kuni 2003. aastani olid riigi võimuhierarhia tipus sunniidi vähemuse esindajad. (Mölder, Sazonov, and Värk 2014: 215)

Kvalitatiivselt võis mõlema riigi relvajõudu hinnata enam-vähem võrdseks, sest mõlemad juhtkonnad kannatasid sarnaste puuduste all, mille põhjustas valiku- ja edutamisprotseduur, mõlema väljaõpe oli kesine ning kumbki ei suutnud oma moodsat relvastust hästi hooldada ja kasutada. Iraagi armee koosnes 200 000 ja Iraani armee 150 000 inimesest (enne revolutsiooni oli Iraani armee suuruseks 285 000 inimest), seega otsustas Iraak ära kasutada oma ajutist kvantitatiivset üleolekut ja ennetada Iraani relvajõudude toibumist revolutsioonijärgsest hävingust. (Karsh 2010: 19, 21)

2.1 Iraani-Iraagi sõja kulgemine 1980-1988

Analüütik Dilip Hiro on jaotanud 22. septembrist 1980 kuni 20. augustini 1988 kestnud Iraani-Iraagi sõja kaheksaks etapiks (Hallik 2004: 250-251):

1. September 1980 kuni märts 1981. Iraagi pealetung, mille tulemusena vallutati 25 900 ruutkilomeetrit Iraani territooriumist.

2. Aprill 1981 kuni märts 1982. Pidurdati Iraagi vägede edasiliikumist. ÜRO ja Islami Konverentsi Organisatsioon tegid asjatuid katseid rahu saavutada.
3. Märts kuni juuni 1982. Suurem osa Iraani varem okupeeritud territooriumist vabastati. Iraan keeldus rahust, kuni Saddam Hussein on võimul.
4. Juuli 1982 kuni märts 1984. Iraani edutud pealetungikatsed.
5. Aprill 1984 kuni jaanuar 1986. Patiseis. Sõjategevus peamiselt merel.
6. Veebruar 1986 kuni jaanuar 1988. Aktiveerus jõukurnamissõda. Iraani edu rinde lõunaosas. ÜRO üleskutsed sõda lõpetada.
7. Veebruar kuni juuni 1988. Iraagi edu rinde mitmel lõigul. Teherani ja Bagdadi vastastikune ründamine rakettidega.
8. Juuli kuni august 1988. Ebaõnnestus Iraagi viimane katse hõivata osa Iraani territooriumist. Iraan aktsepteeris ÜRO rahuettepanekut.

Saddam Husseini juhtimisel alustas Iraak sõda Iraani vastu 22. septembril, viies läbi õhurünnakuid Iraani sõjalistele objektidele, eelkõige lennuväljadele, ja Iraagi maavägi tungis kolme üheaegse pealetungiga ligi 650 km pikkusel rindel Iraani (Hallik 2004: 251; Karsh 2010: 22). Iraani ei päästnud täielikust lüüasaamisest mitte raevukas sõjaline vastupanu, vaid Iraagi sissetungi piiratud eesmärgid. Saddam ei langetanud sõttaminekut kergekäeliselt ning teda ei kannustanud „suure plaani“ elluviimine, vaid üha kasvav mure oma poliitilise ellujäämise pärast. Ta lootis, et see veenab Iraani revolutsioonilist režiimi loobuma katsetest teda kukutada. Sõda oli Saddami viimane abinõu ja ennetav käik, et kasutada ajutist võimalust kõrvaldada Iraani poolt tajutav oht. (Karsh 2010: 24, 25, 27)

Saddami vastumeelsus peegeldus tema sõjastrateegias (Karsh 2010: 27): selle asemel, et vastase armeele anda surmavat hoopi ja Teherani revolutsioonilist režiimi kukutada, püüdis ta sõjategevust armee eesmärkide, vahendite ja sihtmärkide kitsendamisega piirata; sissetungil osales pool Iraagi armeest; algselt välditi tsiviil- ja majanduslike objektide rünnakuid (mittesõjalisi objekte hakati siis ründama, kui Iraan ründas mittesõjalisi objekte); Saddami territoriaalsed nõudmised piirdusid marginaalsete aladega, kus loodeti, et sealne arvestatav araabia vähemus tõuseb üles Iraani režiimi vastu. Kuus päeva pärast sõja algust, 28. septembril, esitas Iraak Iraanile rahuettepaneku, milles seati järgmised tingimused (Hallik 2004: 251): Iraan tunnustab Iraagi territoriaalseid nõudmisi, loobub sekkumisest Iraagi siseasjadesse, annab koos

Iraagiga vastastikku heanaaberliku töötuse ja tagastab Iraagile 1971. aastal hõivatud kolm saart Pärsia lahes.

Iraani ajatolla Khomeini vastus Iraagi rahulettepanekule oli järgmine: „Me ei saa minna kompromissile kõlvatuse kordasaatjaga. Me võitleme lõpuni /---/, sest me peame täitma oma religioosseid kohustusi. Me oleme usuliselt seotud kaitsma ja säilitama islamit.“ (Hallik 2004: 251). Iraani revolutsiooniline režiim ei olnud veel saavutanud täielikku legitiimsiooni pärast islamirevolutsiooni ning Teherani usuliidrid otsustasid tekkinud olukorda ära kasutada, et kindlustada oma võimu, vähendada võimuvõitlust omade seas ja suruda opositsioon maha – iraanlased suunasid kirglikud rahvus- ja usutunded võitlusesse välisvaenlase vastu. Iraani õhujõud ründasid Iraagis olulisi strateegilisi objekte – naftarajatisi, tamme, keemiatehaseid, Bagdadi lähedal asuvat tuumareaktorit – ja merevägi hävitas Iraagi kaks naftaterminali, mis kärpis oluliselt Iraagi naftaeksporti. (Karsh 2010: 28)

Edasi kulges sõda staatiliselt kuni 1981. aastani. 1982. aasta algul hakkasid Iraagile probleeme valmistama riigi põhjaosas elavad kurdid, kes saboteerisid Türki minevat naftajuhet ning korraldasid mässe. Aprillis sulges Süüria naftajuhtme Põhja-Iraagist Vahemere rannikule, vähendades seeläbi Iraagi sissetulekuid nafta ekspordist ja mõnevõrra kergendades Iraani olukorda, võimaldades Iraanil müüa naftat Iisraelile ja USAle. Aasta lõpuks lõi Iraan vastase väed peaaegu kogu riigist välja ning Iraak hakkas otsima väljapääsu sõjast. Iraan lükkas tagasi kõik rahu puudutavad ettepanekud (ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsioon nr 514 13.07.1982) ja asutas eriorгани, mille ülesandeks sai Baath'i režiimi kukutamine Iraagis. (Hallik 2004: 252). 1982. aastal kasutas Iraak esimest korda lahinguvälja väiksel lõigul mitteeeluhtliku pisargaasi, millest eelnevalt teavitati iraanlasi. Teadete kohaselt nurjati seeläbi terve Iraani diviisi tegevus, mis omakorda julgustas Iraaki edaspidi keemiareelva kasutama. (Karsh 2010: 35)

Neli aastat pärast sõja algust oli Iraak korduvalt esitanud Iraanile rahulettepanekuid, mille Iraan tagasi lükkas ning mullad ei väsinud kordamast oma kavatsust Baath'i režiim kukutada. Selleks hetkeks oli hirm Iraani võidu pärast koondanud Iraagi selja taha laialdase rahvusvahelise toetuse, sest kardeti sõjaka usufanatismi plahvatuslikku levimist üle Lähis-Ida ja islamimaailma. Nõukogude Liit kuulutas end sõja alguses

neutraalseks ja kehtestas Bagdadile relvaembargo, kuid taastas 1981. aasta keskel relvatarned Iraagile ning pakkus (tagasihoidlikku) majandusabi. Vastutasuks kuulutas Saddam välja üldamnestia kommunistidele ning vabastas mitmed neist vanglast. (Karsh 2010: 38, 39). Kahel esimesel sõja-aastal tarnis Prantsusmaa Iraagile relvastust, näiteks hävituslennukeid, helikoptereid, tanke, liikursuurtükke, rakette ja elektroonikat. Iraagi võlg Prantsusmaa ees mitmekordistus, seega tähendas Saddami valitsuse püsijäämine mitte ainult islamifundamentalismi ohjeldamist, vaid oli ka majanduslikel kaalutlustel ülioluline. Iraaki varustasid lisaks Egiptus, Hispaania, Brasiilia, Lääne-Saksamaa ja Suurbritannia. (Karsh 2010: 39).

1984. aastal käivitas Saddam n-ö tankerisõja, eesmärgiga nihutada patiseisu jõudnud sõjategevus uuele ja potentsiaalselt tasuvamale areenile. Mõlemad osapooled olid sõja algusest peale teineteise kaubalaevasid rünnanud (1980 kuni veebruar 1984 registreeriti vastavalt 23 Iraagi ja 4 Iraani rünnakut), kuid 1984. aastal ründas Iraak 37 ja Iraan 17 korral teineteise laevu. Tankerisõja eesmärk oli teisi riike (eeskätt lääneriike) sõtta tõmmata, eeldades, et lääneriigid toetavad Iraaki või aitavad rahumeelset lahendust leida. Iraan oli teadlik Iraagi strateegia tagamõttest ning reageeris nii vaoshoitult kui võimalik – korralditi soovimatust väina sulgeda, sest „Iraani islamivabariik oleks esimene, kes sellise käigu tulemusel kannataks.“ Mullad hoiatasid korduvalt, et kui Iraani naftavedu peatub, ei saa ükski maailma riik Pärsia lahe naftat kasutada, vihjates võimalusele sulgeda Hormuzi väin. Iraani naftatoodangu tulu ulatus 1982. ja 1983. aastal 19 miljardi dollarini, kuid tankerisõja tagajärjel langes naftatulu 1986. aastal 6,6 miljardile. Iraani rünnakud merel piirdusid Saudi-Araabia ja Kuveidi laevadega lootuses, et nad avaldavad Iraagile rünnakute lõpetamiseks majanduslikku survet. (Karsh 2010: 49, 51, 72)

Ehkki tankerisõda pani USA muretsema ja Pärsia lahe eriolukorra plaane uuesti läbi vaatama, ei järgnenud sellele konkreetseid samme. Alles 1986. aasta lõpus, kui Iraak intensiivistas rünnakuid Iraani majanduslikult oluliste sihtmärkide ja kommerts-laevanduse vastu, oli Iraan sunnitud asuma aktiivselt ründavale positsioonile (7 kuu jooksul rünnati 15 Kuveidi alust). Kuveit pöördus omakorda USA ja Nõukogude Liidu poole palvega, et nad kaitseksid tema tankereid Pärsia lahes. 1987. aasta lõpus seilas 11 Kuveidi tankerit USA lipu all ja 3 tankerit Nõukogude Liidu lipu all.

„Armilla patrull“ ehk USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa mereväe kohalolek tekitas Iraanis ärevust, sest see seadis Iraani vastamisi ülivõimsate vaenlastega ja jättis Iraagile täieliku vabaduse Iraani suunduvaid laevu rünnata. Iraan küll hoidus otsesest vastasseisust USAga ning ilmutas soovi sõjategevust piirata, kuid avaldas samas valmisolekut USA laevu põhja lasta, kui Iraani provotseeritakse (Karsh 2010: 51, 57; Milton-Edwards and Hinchcliffe 2004: 91, 92). Irooniliselt lasid hoopis iraaklased väidetavalt kogemata põhja USA sõjalaeva, kuid on kahtlustatud, et see oli vastukäik meedias ilmsiks osutunud Iraani-kontra afäärile (Milton-Edwards and Hinchcliffe 2004: 92). Ainsaks erandiks oli Iraani allveemiini ja USA fregati kokkupõrge, mis tingis USA vasturünnaku, mille tulemusel kaotas Iraan kuus alust, nende seas kaks Iraani kolmest fregatist (Karsh 2010: 59).

Kui Iraaki varustasid relvadega lääneriigid, siis Iraan seisis pärast revolutsiooni silmitsi tõsiste logiliste raskustega seoses USA sõjalise toetuse täieliku peatamisega, mis jättis Iraani ilma moodsa relvastuse tarnijata, andis hoobi riigi relvajõudude logistikale ning tähendas USA nõustajate ja tehnikute lahkumist Iraanist ja USAs toimuvate treeningprogrammide lõpetamist. Sõja algfaasis sai Iraan toetuda šahhi mahukale relva- ja laskemoonavarule, ent võitluse jätkudes kahanes inventar kiiresti, sest varuosade puudusel tuli lahti võtta töökõlbmatuks muutunud varustus. Iraanil õnnestus sõlmida relvahankelepingsid Liibüa, Süüria, Põhja-Korea, Suurbritannia, Hiina, Taiwani, Argentiina, Lõuna-Aafrika Vabariigi, Šveitsi ja Iisraeliga. (Karsh 2010: 41). Venemaaga sõlmiti nii tavarelvastuse kui ka tuumatehnoloogia valdkonnas ostumüügilepingud (Halliki 2004: 272). Samas avastas Iraan, et sõja ajal edasimüüjatelt relvade ostmise ilma tootja nõustamise ja tehnilise toeta on tulutu.

Rahvusvahelise toetuse ja materiaalse üleoleku mõjul suurenenud enesekindluse ajal haaras Iraak initsiatiivi ning korraldas 28. jaanuaril 1985 esimese suure õhurünnaku pärast 1980. aastat. Märtsis korraldas Iraan operatsiooni *Badr*, mille käigus hõivati lühiajaliselt lõik Bagdadi-Basra maanteest, ähvardades nii Iraak kaheks lõigata. Saddam vastas seni suurima keemiarelvavarünnakuga ning õhu- ja raketirünnakutega umbes kolmekümnele Iraani linnale, kaasa arvatud Teheranile. Operatsioonide tulipunkt nihkus uuesti strateegilisele pommitamisele ning mõlemad riigid ründasid tsiviillaevu, asustuskeskusi, tööstuskomplekse ja muid strateegilisi sihtmärke, kui maismaasõda paigale soikus. Augusti keskel kasutas Iraak enda arvates oma kõige tugevamat trumpi

ja ründas Iraani tähtsaimat naftakompleksi Kharki saarel, mis pani Iraani muretsema ning Iraagi heidutamiseks hakkas Iraan varitsema Hormuzi väina läbivaid laevu kontrollima. (Karsh 2010: 42)

1986. aasta veebruaris suutis Iraan murda läbi Iraagi mitmest kaitseliinist Al-Faw' poolsaarel ning Iraani jätkurünnaku õnnestumise korral oleks Iraak Pärsia lahest ära lõigatud ja Iraan oleks saanud Kuveidi vahetuks naabriks. Iraani rünnak küll peatati, kuid Al-Faw' langemine vapustas Pärsia lahe piirkonda ja Araabia maailma. Kuveidi ja Saudi-Araabia välisministrid palusid Süürial kasutada oma häid suhteid Teheraniga, et olukorda leevendada. Maikuu keskel vallutas Iraak Iraani linna Mehrani ning tegi pakkumise see vahetada Al-Faw' poolsaare vastu, kuid Iraan vallutas juulis linna tagasi. Saddam esitas ennetavalt Iraani juhtkonnale 3. augustil 1986 meeleheitliku rahupalve avaliku kirjana, milles ta taganes paljudest eelmistest rahuplaani tingimustest ning keskendus kahe režiimi vastastikusele kindlustamisele ja austamisele. Iraani vankumatu soov Saddam kukutada ajendas Iraagi käivitama enneolematult raevuka õhukampaania Iraani strateegilistele sihtmärkidele. (Karsh 2010: 45-48)

1986. aastal ähvardas Saddami esimest ja viimast korda oma karjääri jooksul avalik mäss, sest sõjaväeline juhtkond nõudis professionaalset vabadust ja õigust teha sõjaplaane poliitvõimude minimaalse sekkumisega. Saddam oli sunnitud järele andma ja aasta hiljem võttis sõda Iraagi jaoks positiivsema pöörde ning armee tõrjus Iraani viimase suure pealetungi ning asus 1988. aastal ise rünnakule. Pärast kaheksa aastat kestnud sõjapidamist hakkas Iraani jaoks sõda kaotama vähehaaval mõtet, sest alates 1982. aastast ei kaitstud oma territooriumi, vaid võideldi Iraagi pinnal. Sõja tagajärjel oli puudus elementaarsetest tarbekaupadest, must turg ja korruptsioon vohas ning kasvav inimohvrite hulk tekitas rusuvat sõjaväsimust. Aprillis vallutas Iraak Al-Faw' poolsaare Iraanilt tagasi ja 13. juulil ähvardas Iraak Lõuna-Iraani vallutada, kui Iraan oma vägesid Kurdistanist välja ei vii. Iraan nõustus avalikult tingimustega, kuid sellest hoolimata vallutas Iraak väikse riba Iraani territooriumit, taandudes seejärel riigipiiri taha. (Karsh 2010: 53, 54, 56, 57)

3. juulil tulistas USA merevägi kogemata alla Iraani tsiviillennuki 290 inimesega pardal ja paradoksaalsel kombel võimaldas antud tragöödia Iraanil taanduda, süüdistades ülijõudu oma läbikukkunud välispoliitikas. ÜRO Julgeolekunõukogu oli võtnud vastu

mitu resolutsiooni (märtsis 1986, juulis 1987) sõja lõpetamiseks, ent tulemusteta (Hallik 2004: 253). USA algatas nn teise resolutsiooni, mis nõudis Iraanile resolutsiooni 598 täitmatajätmise eest ÜRO poolt jõustava relvaembargo kehtestamist. 17. juulil väljendas Iraani president Khamenei nõusolekut relvarahuga ja aktsepteeris ÜRO resolutsiooni 598, millega nõustumine oli strateegiline otsus: Iraani nägemus „igikestvast revolutsioonist“ asendus põhimõttega „islam ühes riigis“ (Karsh 2010: 57, 59, 82). Relvarahuni jõuti alles 20. augustil 1988 ja viis päeva hiljem algasid ÜRO peasekretäri de Cullari eesistumisel Genfis rahuläbirääkimised, mis peagi jooksid ummikusse. Peamiseks vaidlusobjektiks kujunes Shatt al-Arabi territoorium. Iraan nõudis 1975. aasta lepingu täitmist, Iraak aga ei olnud nõus kokkulepet tunnustama. (Hallik 2004: 254)

Kokkuvõtlikult oli Iraak sõjaks üsna hästi valmistunud ja Iraan osutus režiimivahetuse tõttu esmalt nõrgemaks, kuid Iraak ei suutnud algset edu ära kasutada ning Iraan hakkas initsiatiivi üle võtma. Kogu sõja jooksul ei saavutanud kumbki pool selget ülekaalu. Kaheksa aastat kestnud sõda oli väga kurnav ja laastav mõlema riigi majandusele. Kui 1980. aastal oli Iraagil 35 miljardil dollariline valuutareserv, siis sõja lõpus oli Iraagil kogunenud 80 miljardit välisvõlga (Karsh 2010: 84). Paljud linnad Iraagis ja Iraanis said sõja käigus hävitatud, laastatud ja jäid inimtühjaks. Sõjas hukkus rohkem kui miljon inimest, miljonid inimesed said haavata ja kaotasid oma pereliikmeid. Sõja venimises oli oma osa rahvusvahelisel kogukonnal, mis külma sõja vaimus reageeris konfliktile pehmelt ja aeglaselt ega suutnud mõjutada osapooli lõpetama mitte kuhugi viivat sõjategevust. ÜRO Julgeolekunõukogu võttis küll esimese resolutsiooni vastu sõja puhkemise päeval, kuid nii see kui ka järgnevad resolutsioonid olid „hambutud“, millega teadlikult ei soovitud omistada süüd ühele või teisele osapoolle. Alles juulis 1987 leidis Julgeolekunõukogu, et Iraagi-Iraani sõda on „rahu rikkumine“ ehk üks kolmest olukorrast, mis võib käivitada kollektiivse julgeolekusüsteemi, kuid mingeid sunnimeetmeid ei rakendatud. Kokkuvõttes kannatas kõige rohkem Iraak, mis oli Iraanist tunduvalt väiksem ja jäi ka majanduspotentsiaali poolest alla. Iraani suuremat sõjalist ja majanduslikku potentsiaali tasakaalustas Iraak toekama rahvusvahelise abi ja toetusega, mida saadi muuhulgas Nõukogude Liidult ja lääneriikidelt. (Mölder, Sazonov, and Värk 2014: 221)

3. Tasakaalustaja rolli võimalik paikapidavus USA välispoliitikas Iraani ja Iraagi suhetes

USA esmane reaktsioon Iraani-Iraagi sõjale oli vaoshoitud ning president Carter lubas mitte sekkuda, kutsudes Nõukogude Liitu üles samamoodi käituma. Carteri sõnul oli USA peamine eesmärk tagada nafta vabaliikumine läbi Pärsia lahe ning ajutine naftaekspordi peatumine ei tõotanud endaga tuua suuri ressursiprobleeme. Täielik naftaekspordi peatumine teistest riikidest, mis kasutavad Pärsia lahte, oleks põhjustanud presidendi sõnul tõsist ohtu maailma naftavarudele ning seega maailmamajanduse käekäigule. (Byrne 2010: 122)

Neutraalse poliitika ajamine jättis USAle manööverdamiseks ruumi ja samas tuleb arvesse võtta, et eelnev aasta oli olnud Carteri administratsioonile väga raske: Iraanis oli pantvangistatud 52 USA saatkonnatöötajat; Nõukogude Liit oli tunginud Afganistani; katse pantvange saatkonnast päästa kukkus viletsalt läbi; ja nüüd olid Iraan ning Iraak sõjas. Pealegi ei tohtinud USA välispoliitika näida kuidagi Iraagi poole rohkem kaldu olevat, sest USA kodanikud olid jätkuvalt Iraanis pantvangistatud. Lisaks ei olnud kumbki sõja osapool huvitatud USA toetusest. Iraan ilmestas seda pantvangikriisi lõpetamisele mitteaktiivse kaasaaitamisega. Iraagiga olid diplomaatilised suhted peatatud 1967. aastast ja 1976. aastal avaldatud Pike'i komitee raport, mis paljastas CIA rolli kurdide toetamises aastaid tagasi, ei soosinud suhete paranemist. (Gibson 2010: 42)

Seetõttu oli USA ja Nõukogude Liidu poliitika Iraani-Iraagi sõja osas identne, sest nad mõlemad soovisid *status quo* taastamist, ilma et ükski sõja osapooltest väljuks võitjana, samal ajal õõnestades oma vastase võimalusi laiendada oma mõjuvõimu regioonis (Gibson 2010: 235). Kardeti Iraani võiduga kaasnevat mõju regiooni stabiilsusele, täpsemalt peljati Pärsia lahe riikides elavate šiiia vähemuste võimalikku ülestõusu ja agressiivse islamifundamentalismi levikut nii regioonis kui ka Nõukogude Liidu piirialadel (Milton-Edwards and Hinchcliffe 2004: 90).

3.1 USA välispoliitiline käitumine suhetes Iraagiga

Iraak katkestas diplomaatilised suhted USAgaga pärast Kuuepäevast sõda 1967. aastal ning 1972. aastal sõlmis Iraak ja Nõukogude Liit Sõpruse ja Koostöö lepingu (Baram 2003: 328). 1970. aastatel üritas USA korduvalt parandada oma suhteid Iraagiga, sest Saddam Husseini toonane poliitika ei ilmutanud märke otsesest agressiivsusest, vaid Iraaki nähti tulevikus omamas dünaamilist rolli regioonis (Ryan 2009: 59). Pärast islamirevolutsiooni muutus Iraak veelgi olulisemaks strateegiliseks partneriks, sest USA oli kaotanud ligipääsu Iraani naftareservidele. Esimene käegakatsutav märk USA ja Iraagi suhete paranemisest oli 1981. aasta märtsis, kui USA Riigidepartemang otsustas ajutiselt eemaldada Iraagilt relvamüügikeelu mõne lennuki müümiseks.

Takistuseks USA ja Iraagi suhetes olid: USA toetus Iisraelile, Iraagi toetus Palestiina terrorirühmitustele, inimõiguste probleemid (Baath'i režiimi talumatus eriarvamuste osas ja keemiarelvade kasutamine) ja Iraagi massihävitusrelvade varumine. (Baram 2003: 329). Sellest hoolimata eemaldas USA valitsus veebruaris 1982 Iraagi „rahvusvahelist terrorismi toetavate“ riikide nimekirjast, luues tingimused USA-Iraagi kaubandussuhete oluliseks elavnemiseks (Karsh 2010: 41). Tulenevalt kasvavast Iraani ohust, hakati Iraagiga jagama Iraani sõjaväe side pealtkuulamise linte ja Iraani vägede positsioonide kohta satelliidikujutisi, mis tulid Iraagile sõjaliselt kasuks (Byrne 2010: 126-127; Yetiv 2008: 51).

Oluline osa USA toetusest Iraagile seisnes tehnoloogia ja varustuse müümisel. USA kaubandusministeerium soovis eksportida USA toodangut mittekommunistlikesse riikidesse ning USA valitsus tahtis varustada Iraaki vajalike relvadega. 1982. aastal kinnitas kaubandusministeerium heaks mitmeid tehinguid, mis puudutasid lennu- ja transpordivahendeid ning kahesuguse kasutusega tehnoloogiaid (*dual-use technology*) (Byrne 2010: 126). Näiteks müüdi Iraagile helikoptereid, mida sai kasutada nii tsiviil- kui ka sõjalistel eesmärkidel. Kongressi liikmed olid sellise kaubandusministeeriumi käitumise vastu, sest see oli vastuolus USA ametliku neutraalsuse seisukohaga ja Iraagi suhtes kehtis relvaembargo, kuid sellest hoolimata ei suudetud kõiki tehinguid ära hoida (Byrne 2010: 126; Hurst 2009: 54). Jordaania ja Kuveidi kaudu lubati Iraagile saata relvi ning USA julgustas teistel lääneriikidel sama teha (Yetiv 2008: 51).

Oktoobris 1983 hakkas Washington arutama „kallutust“ Iraagi poole ja väljakuulutatud neutraalsuse hülgamist. Riigidepartemang kinnitas, et USA poliitika eesmärk selle hetkeni oli hoiduda suurjõu otsesest sekkumisest, hoida sõda kahe riigi piires, aidata kaasa ummikseisu jätkumisele niiviisi, et jääks võimalus hiljem arendada suhteid Iraaniga ning samal ajal piirata Nõukogude mõju. Kuid surve „kallutuse“ järele aina suurenes seoses USA-Iraagi suhete paranemisega ning kartusega, et režiim Bagdadis võib kokku kukkuda tulenevalt Iraani-poolsest kurnamisest ja riigi majanduslikust kitsikusest. Washington oli sunnitud tunnistama, et tegelikult oli see „kallutus“ juba alanud rohkem kui aasta tagasi, kui Iraan ületas Iraagi riigi piiri ja Washington hakkas Iraagiga jagama taktikalist luureinfot ning andma majanduslikku, diplomaatilist ja sõjalist abi Bagdadile. (Ryan 2009: 61)

Sõja jätkudes ilmnes USA sõltuvus regiooni naftaväljadest ning 26. novembril 1983 väljastati salajane riikliku julgeoleku direktiiv nr 114 (Reagan 1983) „USA poliitika Iraani-Iraagi sõja suhtes“, milles oli kirjas, et poliitilised konsultatsioonid peaksid algama viivitamatult ning neile peaksid järgnema sõjalised konsultatsioonid nende liitlastega ja riikidega, kes väljendavad valmidust teha koostööd, et ära hoida rünnakuid ja kaitsta kommerts-laevandust ning naftatootmisrajatise Pärsia lahes. Dokumendis oli kirjas, et USA poliitika huvides on kasutada ükskõik milliseid vajalikke vahendeid, et hoida Hormuzi väin avatuna rahvusvahelisele laevandusele.

Sõltuvus regiooni maavaradest ja kartus Iraani islamirevolutsiooni edasileviku ees tingis Reagani administratsiooni ambivalentse suhtumise Iraagi keemiarelvade kasutuse suhtes. 1983. aasta 20. detsembril kohtusid presidendi erisaadik Lähis-Idas Donald Rumsfeld ja Iraagi president Saddam Hussein, et hõlbustada USA poliitika „kallutust“. Tolleks hetkeks oli Iraan 3. novembril raporteerinud ÜROle, et Iraak kasutas keemiarelva Iraani vägede vastu ning selle osas alustati uurimist. 1983 kuni 1988 heitsid Iraagi sõjalennukid alla üle 13 000 keemiapommi. Kuid Rumsfeldi ja Iraagi välisminister Tariq Azizi vahelise kohtumise memos ei ole mingit indikatsiooni, et 90 minutit kestnud vestluse jooksul oleks Rumsfeld kordagi maininud Iraagi lubamatut keemiarelvade kasutamist (Hurst 2009: 47). Rumsfeldi jaoks ettevalmistatud jutupunktid piirdusid sellega, et USA jaoks tähendaks Iraagi kaotus ühtlasi ka Ühendriikide jaoks strateegilist kaotust ning rõhutasid regionaalse jõudude tasakaalu taastamise olulisust (Ryan 2009: 61).

Kohtumise lõpus nõustuti, et USA ja Iraagil on palju ühiseid huvisid: rahu tagamine Pärsia lahes, Süüria ja Iraani ohjes hoidmine ja Egiptuse Araabia maailma taasintegreerumise toetamine. Samuti oli oluline arutelu teema nafta ja selle ekspordi tagamine lääneriikidele (Hurst 2009: 47). Selle sama kohtumise raames külastas USA delegatsioon kuut Pärsia lahe riiki, et edastada Washingtoni seisukohta selles osas, et Iraagi kaotus ei ole USA huvides (Hiro 1991: 120). Avaliku käigu eesmärk oli näidata toetust Bagdadile ja veenda Iraani mitte alustama juba pikalt planeeritud rünnakut Iraagile.

Riigidepartemang ütles 5. märtsil 1984 peetud pressikonverentsil, et USA mõistab hukka lubamatu keemiarelva kasutuse kusiganes ja see põhjustas Iraagi juhtkonnas pahameelt. USA administratsiooni kõrge ametnik Lawrence Eagleburger pidi seetõttu selgitama Iraagi asevälisminister Ismat Kittanile, et USA pidas silmas laiemalt keemiarelvade kasutuse hukkamõistmist, mitte spetsiifiliselt rõhutades Iraagi käitumist. Samuti kinnitas Eagleburger, et USA jätkab oma pingutusi, hoidmaks ära Iraani võitu sõjas ning loodab jätkata edasiminekut suhetes Iraagiga. Iraaklased ei paistnud seda uskuvat ning 24. märtsil kohtusid USA soovil Rumsfeld ja Tariq Aziz, et leevendada kahepoolsetele suhetele tekkinud kahju. (Byrne 2010: 128). Samal päeval avaldas ÜRO uurimiskomisjon raporti, et Iraak oli kasutanud keemiarelva Iraani vägede vastu.

USA ambivalentsust (või siis silmakirjalikkust) ilmestab 5. aprillil 1984 väljastatud salajane riiklik julgeoleku direktiiv nr 139 (Reagan 1984a) „Meetmed, millega parandada USA seisukohti ja valmisolekut reageerida arengutele Iraani-Iraagi sõjas“. Selles oli kirjas, et kaitseministril ja CIA juhil tuli koostada plaan, hoidmaks ära Iraagi võimalikku kokkukukkumist. Selleks tuli hinnata Iraagi sõjaväe vajadusi ja võimalusi tagada kaudset julgeolekutoetust näiteks Egiptuse kaudu ja varustada Iraaki luureinfo ja –analüüsiga, mis tõhustab Iraagi kaitset. Samuti rõhutati, et riigisekretär peab kindlustama, et USA hukkamõist seoses keemiarelvade kasutusega Iraani-Iraagi sõjas oleks arusaadav ja järjekindel 1925. aasta Geneva protokolliga. Ehk ametlikult ja avalikult mõistis USA hukka Iraagi keemiarelvakasutuse, kuid kinnitas samal ajal kinnistel kohtumistel Iraagile, et USA on huvitatud headest suhetest Iraagiga ja pidas silmas keemiarelvade laiemat kasutust, mitte Iraaki *per se*. 1986. aasta 21. märtsil hääletas USA ainsa riigina ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsiooni vastu, mis mõistis hukka Iraagi keemiarelva kasutamise (Suurbritannia jäi erapooletuks).

Novembris 1984. aastal taastati USA-Iraagi vahelised diplomaatilised suhted ja Bagdadis taasavati USA saatkond (Karsh 2010: 41). Kui 1980. aastal oli Iraagi naftamüügi aastatulu 29 miljardit dollarti, siis 1982. aastaks kukkus see 9 miljardi dollarini. Iraagi majanduslik seis oli lähenemas kriisile ning 1983. aasta veebruaris USA otsustas Iraaki aidata, andes Iraagile krediiti põllumajandustoodangu ostmiseks ning võimaldades Iraagile kulutada rohkem raha sõja tarbeks. (Hurst 2009: 44). Järgmise aasta detsembris USA peaaegu kahekordistas Iraagile toiduainete ja põllumajandustehnika ostmiseks antud laenusid ning 1987. aasta lõpus lubati Iraagile järgmiseks majandusaastaks miljard dollarit krediiti, mis oli suurim sedalaadi laen, mis ühele riigile antud (Karsh 2010: 41).

Ilmselt pidas USA olulisemaks Iraagiga lähedasemate suhte omamist kui Iraagi käitumise ohjeldamist. Reagani administratsioon kahtlemata lootis, et Saddam Hussein muutub lõpuks surve osas vastuvõtlikumaks, kuid isegi pärast ametlike suhete taastamist 1984. aasta novembris ei ilmnenu, et Washingtoni eelnevad ohverdused põhimõttelistes küsimustes nagu keemiarelvad ja terroristide toetus, oleks kunagi end ära teeninud. Teisalt suutis Reagani administratsioon saavutada oma peamise eesmärgi ning hoida ära Iraagi kaotuse sõjatandril. USA majanduslik abi aitas Iraagi majandust üleval hoida ja Washingtoni surve oma liitlastele aitas peatada relvamüüki Iraanile, samas kui USA *laissez-faire* positsioon Iraagi osas, julgustas kolmandaid osapooli Iraagile relvi müüma. Kõige olulisem oli USA taktikalise luure jagamine ja seeläbi Iraani rünnakute ennetamine ning neile sõjaliselt vastamine. (Byrne 2010: 129). Samuti oli 1987. aastaks USAst saanud Iraagi kõige suurem tsiviilkaupade sissetooja (Ryan 2009: 62).

3.2 USA välispoliitiline käitumine suhetes Iraaniga

Pärast islamirevolutsiooni oli USA lootusrikas, et Iraanis toimunud režiimimuutus on ajutine, radikaalsed poliitikad vaadatakse uuest üle ning Iraan hakkab taas USAga koostööd tegema, et saaks jätkuda USA n-ö Nixoni kahe samba poliitika ehk Iraani ja Saudi-Araabia toetamine regiooni stabiilsuse hoidmiseks (Gibson 2010: 235). Kevadel 1980 oli USA välispoliitika Iraani osas suunatud pantvangikriisi lahendamisele.

Nõukogude Liit ei osanud islamirevolutsioonist kasu lõigata, sest Iraan oli sügavalt umbusklik Moskva kavatsuste osas. (Gibson 2010: 31, 235)

Ajatolla Khomeini ei olnud nõus avalikult tegema koostööd USAGA ning USA ei julgenud alustada Iraaniga avalikku või ametlikku suhtlust. Selliste pingutuste õnnestumise võimalus tundus väike ning need paistsid pigem suure riskina, sest kahe riigi suhete parandamiskatseid oleks riiklikul tasandil tajutud pigem negatiivsena. Pärast pantvangikriisi olid kahe riigi vahelised suhted kriisis osalt seetõttu, et see oli psühholoogiliselt haavanud USA-d ning mõlema riigi kodanikud tajusid teineteist negatiivselt. (Yetiv 2008: 50)

1983. aasta kevadel algatas USA *Operation Staunch* 'i, mille eesmärk oli heidutada oma liitlasi müümast relvi Iraanile. Samas pärineb 1983. aasta juulist USA Riigidepartemangu ametniku kommentaar Laskemoonakontrolli büroo vähesest Iraanile mõeldud relvatarnete takistamisest järgnevalt: „Me ei hooli nii kaua, kuni Iraani-Iraagi tapatalgud ei mõjuta USA liitlasi regioonis või ei muuda jõudude tasakaalu.“ Kõik muutus oktoobris, kui Beiruti lennujaama paigutatud merejalaväelaste barakkides toimus Liibanoni šiiia militaristide korraldatud terroriakt, milles hukkus 259 USA sõjaväelast ning USA väitel mängis Teheran selles rolli. Sellest tulenevalt hakkas USA survestama Suurbritanniat, Iisraeli, Itaaliat, Lõuna-Koread, Türgit ja Lääne-Saksamaad, et nad ei varustaks Iraani relvadega või ei laseks oma territooriumi kasutada antud eesmärgil. 23. jaanuaril 1984 lisas USA Iraani „rahvusvahelist terrorismi toetavate“ riikide nimekirja. See oli suur muutus USA tasakaalu poliitikas, sest sõja alguses oli Washington pigistanud silma kinni, kui USA erafirmad tarnisid otse või kolmandaid osapooli kasutades relvi ja varuosasid Iraanile. (Hiro 1991: 120-121)

1. jaanuaril 1983 lõi Reagan uue ühise väejuhatuse *Central Command*, mis juhtis kogu USA sõjaväge Pärsia lahes. Reagan laiendas n-ö Carteri doktriini, teatades, et rünnak sõbraliku Saudi-Araabia vastu ei ole USA huvides ning USA kavatseb tagada Hormuzi väina turvalisuse rahvusvahelisele laevandusele ükskõik milliste ohtude kiuste. (Huchthausen 2003: 100). See oli ennetav käik, sest lääneriigid eesotsas USAGA kartsid Hormuzi väina sulgemist, mis oleks kaasa toonud katastroofilisi tagajärgesid, sest antud strateegiline veetee on ainus sissepääs Pärsia lahte. Näiteks sõja alguses läbis Hormuzi väina 21% Prantsusmaale ja 20% Jaapanile eksporditavast naftast ehk Pärsia lahe

regiooni ebastabiilsus ohustas otseselt nii USA liitlasi kui USA enda naftakompaniisid (Gibson 2010: 45).

Siis juhtuski kardetu - Iraan ähvardas 1983. aastal sulgeda Hormuzi väina, kui Khargi naftaterminal hävitatakse (Hiro 1991: 121). Selle peale taaskinnitas president Reagan USA valmisolekut sekkuda, et tagada Hormuzi väina läbitavus. Oma meelekindluse demonstreerimiseks saadeti 13. oktoobril India ookeani kolm sõjalaeva 2000 merejalaväelasega (Karsh 2010: 51). USA tõstis oma sõjaväelist kohalolekut regioonis 30 sõjalaevani, sama tegid ka Briti ja Prantsusmaa mereväed. Samal ajal oli Nõukogude Liidul 25 sõjalaeva Araabia meres (Hiro 1991: 121). 25. mail 1984 väljastatud salajase riikliku julgeoleku direktiivis nr 141 (Reagan 1984b) „Vastus Iraani-Iraagi sõja eskalatsioonile“ oli kirjas, et USA otsustas tarnida Saudi-Araabiale 400 Stinger-tüüpi raketti ja tagada Saudi-Araabia kuninglikule õhuväele õhus tankimist, kui hävitajad kaitsesid tankerite liikumist. Samuti otsustati pöörata rohkem tähelepanu USA tankerite turvalisuse tagamisele ning töötada välja võimalikke rünnakute stsenaariume ja tegevusplaane.

USA seaduse kohaselt on kõik USA lipu all seilavad laevad kaitstud USA mereväe poolt. 1986. aasta mais pöördus Kuveit USA poole palvega võtta Kuveidi laevad USA lipu alla. Reagani administratsioon vastas, et selline operatsioon oleks riskantne ning USA seaduste järgi ei olnud selline käitumine lubatud. Juunis pöördus Kuveit Nõukogude Liidu poole ning viis päeva hiljem võeti Kuveidi delegatsioon Moskvast vastu. Kuveidi valitsus prahtis 1987. aasta märtsis Nõukogude Liidult kolm tankerit ja lekitas informatsiooni läbirääkimiste kohta avalikkusele, et USAd mõjutada. 1987. aasta juulis kandis selline käitumine vilja ning USA otsustas 11 Kuveidi tankerit võtta USA lipu alla. (Ghabra 2003: 313).

Ameerika kaalutlus kaitsta Kuveidi tankereid tugines kaitseminister Weinbergi arvamusele, et kõige olulisem oli tagada julgeolek merel ning vähendada Nõukogude Liidu mõju regioonis. Teisalt admiral William J. Crowe Jr. arvates tuli Kuveidi laevade lipud vahetada mitte julgeoleku või Nõukogude Liidu ohu kaalutlustel, vaid eesmärgil parandada USA suhteid Araabia riikidega ning sõlmida seeläbi tugevamaid liitlассuhteid. (Huchthausen 2003: 103). Kuveidi palve oli tehtud majanduslikel ja julgeoleku kaalutlustel, kuid sellest hoolimata ei toetanud Kuveidi poliitika ega

avalikkus USA kohalolekut Kuveidi territooriumi läheduses. Näiteks rajati Kuveidi tankereid saatvatele USA sõjalaevadele tankimiseks eraldi terminal Kuveidi territoriaalvetest väljapoole, et mitte lubada USA sõjalaevadel siseneda Kuveidi territooriumile. Samas kõlas USAs etteheiteid reaalse välispoliitika suunal, sest enam ei saanud väita, et USA oleks Iraani-Iraagi sõjas neutraalne. (Ghabra 2003: 313)

Reagani administratsioon oli Iisraeli vankumatu toetaja, kuid Iraani-Iraagi sõda ilmestas USA ja Iisraeli fundamentaalselt erinevaid huvisid. USA toetas Iraaki ja samas toetas Iisrael aktiivselt Iraani, toetudes perifeeria doktriinile, mis nägi ette Iisraeli liitlassuhete edendamist Iraani, Türgi ja Etioopiaga, samuti kurdidega ehk kõigi mittearaablastega. Iisrael jätkas Iraani toetamist isegi pärast šahhi kukutamist, eesmärgiga nõrgendada Iraaki – kõige ohtlikumat Araabia riiki. (Gibson 2010 : 235). Iraagi võit oleks kaasa toonud uue hegemooni tõusu Pärsia lahe regioonis ning Iisraeli hirmutas võimalik oht „idarindel“ – Bagdadil oli neli korda suurem sõjavägi ja maailma suuruselt kolmas naftareserv.

Iraani võit paistis ebatõenäoline ja Iraani ei osatud Tel Avivis peljata, sest Iraan asus tuhandeid kilomeetreid eemal, sõjaline võimekus Iisraeli vastu oli minimaalne ning paljud Iisraeli kõrged ametnikud uskusid, et Iraan on Iisraeli „loomulik liitlane“. Nädal pärast Iraani-Iraagi sõja algust ütles Iisraeli asekaitseminister avalikult, et nad oleksid nõus Iraanile tarnima relvi, kui viimane muudaks oma vaenulikkust suhtumist Iisraeli suhtes. Iisrael oli huvitatud Washingtoni ja Teherani suhete parandamisest, Iraagi kaotusele kaasaaitamisest ja samas loodeti, et USA kaugeneb Araabia riikidest ja lõpuks saab Iisraelist USA ainus strateegiline partner regioonis. (Parsi 2007: 104- 105)

Reagani administratsioon jättis relvaembargo Iraanile kehtivaks, kuid pigistas silma kinni relvatarnete osas, mis liikusid Iisraelist Iraani. Nähes, et soovitud tulemust ei olnud võimalik nii saavutada, muutis Iisrael oma strateegiat. Iisraeli *lobby* Washingtonis ei keskendunud enam vajadusele, et Iraan tasakaalustaks Iraaki, vaid hirmutati võimalusega, et Nõukogude Liit võib 1921. aastal sõlmitud lepingu alusel kasutada Iraani territooriumi oma baaside jaoks. Seega kui Nõukogude Liit otsustaks haarata kontrolli Iraani valitsuse üle, siis see tähendaks ka kontrolli naftareservide üle. (Parsi 2007: 105, 106). Iisrael seadis riiklikud huvid ettepoole oma liitlase – USA – huvidest

ning lõpuks õnnestus Iisraelil manipuleerida USA samuti Iraani toetama, mis omakorda viis Iraani-kontra afäärini (Gibson 2010 : 235).

Operation Staunch oli peatanud relvatarned Iraani ja see nõrgestas Iraani sõjaväge. Iisraelile valmistas see muret, et see tõukab Iraani veel kaugemale USAst ja Iisraelist. Ilma Ameerika relvade varuosadeta võis Iraani ees oodata kaotus, mida Iisrael ei saanud endale lubada. Iisrael võttis endale kohustuseks tuua Iraan isolatsioonist välja, peatada Iraan terrorismi toetamisel ja kallutada Iraani-Iraagi suhetes tasakaalu Iraagi vastu. Iraani aga ei huvitanud suhete parandamine Teherani, vaid Washingtoniga ning selleks kasutati Iisraeli ära. USA-d oli küll alguses raske ümber veenda, sest USA oli parandamas suhteid Iraagiga ning ameeriklastel oli liiga hästi meeles Teherani pantvangikriis, kuid Hezbollah kaudu oli Iraanil ligipääs ameeriklastest pantvangidele Liibanonis. See tekitas tasakaalustatud kolmnurkse suhte – Washington tahtis pantvangide vabastamist, Tel Aviv soovis lähedasemaid suhteid Iraaniga ja Teheran vajas relvasid. (Parsi 2007: 116)

3. novembril 1986. aastal avaldas Liibanoni ajaleht *Al Shiree* artikli, kuidas USA Rahvusliku Julgeoleku Nõukogu (NSC) nõunik Robert McFarlane oli salaja külastanud Teherani, et pidada läbirääkimisi Liibanonis kinnihoitavate pantvangide (USA kodanikud) vabastamise osas. Samuti oli McFarlane kohtumisel Iraani parlamendi väliskomisjoni juhi Najafabaiga arutanud, et Iraan oli huvitatud revolutsioonilise võimu konsolideerumisest, mitte sõjapidamisest ja terrorismoetamisest, ning McFarlane kinnitas, et USA huvides ei ole Iraani revolutsiooni tagasi keerata (Parsi 2007: 122).

See artikkel sai aluseks Iraani-kontra afäärile, mis õõnestas märgatavalt president Reagani välispoliitika avalikku toetust. 25. novembril paljastas peaprokurör Edwin Meese, et NSC töötaja Oliver North oli teinud korraldusi, kuidas Iraani relvamüügist saadav raha edastataks Nicaragua valitsusvastastele mässulistele, sest Bolandi parandusettepanek oli keelustanud USA valitsusel kontrate rahastamise. Iraani-kontra afääri uurimiskomisjoni juhiks sai senaator John Tower, kelle töö tulemusel selgus, et Iraani-kontra afääri idee autoriteks olid McFarlane, North, CIA direktor William Casey ning vahemehed Iraanist ja Iisraelist. (Schulzinger 2002: 345, 346)

USA oli aidanud Iisraelil ja erarelvafirmadel tarnida sadu tonne rakette ja lennukite varuosasid Iraani 1985.-1986. aastatel, eesmärgiga julgustada Iraani vabastama USA kodanikest pantvange Liibanonis (Schulzinger 2002: 345, 346). Olulise küsimusena tõstatus Reagani roll afääris ja uurimiskomisjoni raporti kohaselt oli Reagani teadlik Iraanile müüdavatest relvadest, sest ta allkirjastas 17. jaanuaril 1986 salajase loa müüa USA relvi Iraanile, kuid ta ei olnud teadlik Nicaragua kontrate rahastamisest (Schulzinger 2002: 346; Parsi 2007: 121). Reagan esines 25. novembril avaliku pöördumisega, milles ta tunnistas üles, et hoolimata USA relvaembargost ja pingutustest takistada teisi riike müümast relvi Iraanile, oli USA ise müünud Iraanile relvi, mille raha edastati Sandista valitsuse vastastele Nicaraguas. Reagan vabandas, kuid ameeriklased ei uskunud Reagani versiooni juhtunust ja arvasid, et administratsioon oli seotud samasuguse kinnimätsimisega nagu Watergate'i afäär. (Schulzinger 2002: 346; Kegley and Wittkopf 1991: 292)

USA-Iraani suhete lähenemine oli tegelikult otsene vahetuskauba tegemine – relvad pantvangide vastu. Oliver North kogus salaja lunaraha eraisikutelt ning kokkuleppe järgi pidid kõik kuus pantvangi pääsema vabadusse esimese relvatarne kohalejõudmisega. Kui ühtegi pantvangi ei vabastatud, siis kokkulepet ei tühistatud, vaid Reagani administratsioon tegi veel kolm relvatarnet. Igal korral üks pantvang vabastati ning kuigi president ei tahtnud seda tunnistada, toimus otsene vahetus, kus relvad vahetati pantvangide vastu. See viis omakorda Iraani arusaamani, et iga pantvangi eest on võimalik nõuda midagi ehk võeti veel kolm pantvangi. Kõik see toimus ilma riigisekretäri ja kaitseseekretäri abita, vaid seda korraldas tavaliselt koordineerivat ja nõuandvat rolli täitev presidendi julgeolekunõuniku kabinet. Viimane ei olnud selle jaoks piisavalt hästi varustatud. Koordinaatorid ei paistnud pöörvat piisavalt tähelepanu, et mis siis juhtuks, kui selline teguviis saaks teatavaks kogu maailma. Sellisel juhul paljastuks USA silmakirjalikkus. (Spanier 1988: 334)

Iraagi reaktsioon relvademüügile oli väga tavatu: parlament ja press mõistsid selle hukka, samas Saddam ja väliminister Aziz olid märgatavalt vaoshoitumad, sest nad kartsid, et iga vale lüke võiks endaga kaasat tuua USA-Iraani salajase kokkulepe ja seega Iraagi enda hävingu. Samas kinnitasid ameeriklaste avalik hukkamõist Iraani-kontra afäärile ning Kuveidi tankerite oma lipu alla võtmine iraaklastele, et USA on nende poolel. (Baram 2003: 330)

3.3 USA kui tasakaalustaja rolli analüüs Iraani-Iraagi sõja ajal

Jõudude tasakaalu teoreetikud on leidnud et riikide süsteemis täidab tasakaalustaja rolli keskse jõudude tasakaalu väline suurjõud. Võimupuhver võimaldab tasakaalustajal keskset jõudude tasakaalu tasakaalustada ja tagada seeläbi süsteemi stabiilsus. Alljärgnev analüüs põhineb eeldusel, et aastatel 1980-1988 oli suurjõud Lähis-Ida regioonis USA ning kahe naaberriigi Iraani ja Iraagi vahel valitses jõudude tasakaal (Barzegar 2008; Shannon 2007: 173-174). Analüüsis kasutatakse eelnevates peatükkides kasutatud informatsiooni ja uuele informatsioonile viidatakse.

Iraani-Iraagi sõja vältel oli USAl viis põhimõttelist eesmärki (Gibson 2010: 5):

- lõpetada sõda ilma ühegi osapoole võiduka esiletõusmiseta ja naasta *status quo* juurde;
- hoida ära eskalatsiooni regioonis (sõja alguses kardeti, et Iraan ründab mõnda Pärsia lahe riiki, sest USA ja Pärsia lahe riigid toetasid majanduslikult Iraaki);
- kaitsta oma regionaalseid liitlasi (nt. Saudi-Araabia sai õhutõrjesüsteemi AWACS, jagati luureandmeid, Kuveidi tankerid seilasid USA lipu all 1987-88);
- Nõukogude Liidu mõjuvõimu ohjeldamine ja ärahoidmine Pärsia lahe regioonis;
- tagada vaba ligipääs Hormuzi väina.

Neist punktidest võib järeldada, et USA eesmärk oli taastada Iraani-Iraagi sõjale eelnev olukord regioonis (süsteemis) ja tagada USA huvide (riiklike poliitikate) elluviimine. Morgenthau teooria kohaselt saab tasakaalustaja kolmel viisil kasutada oma võimu ja USA kasutas ühte neist: seadis oma liitumise mõne osapoolega sõltuvaks teatud tingimustest, mis soosisid jõudude tasakaalu taastamist, ja samal ajal tagas oma riiklike poliitikate elluviimist. Seda ilmestab USA käitumine 1982. aastast pärast Iraani edukat vastulööki Iraagi vägedele, kui Iraagiga hakati 1967. aastal katkestatud diplomaatilisi suhteid intensiivsemalt soojendama ja uurima koostöö võimalusi.

USA kartis islamirevolutsiooni mõju laienemist teistest riikidesse, mis oli ühtlasi ka tingimus, mille korral USA peaks oma huvide ja regiooni stabiilsuse kaitseks sekkuma Iraani-Iraagi sõtta. Fundamentaalse islami levik oleks laiemalt mõjutanud kogu regiooni, seega hävitanud USA lootused Iraani tagasipöördumisest islamirevolutsiooni

eelsesse aega ja lõplikult kaotanud võimaluse taastada Iraani ja Iraagi jõudude tasakaal. Islamirevolutsiooni levik oleks otseselt ohustanud mitmeid riike ja USA liitlasi regioonis. Bagdadis töötava toonase USA diplomaadi David Newtoni sõnul oli Iraagi vägede tagasilöömine Iraani pinnalt Washingtoni jaoks „õudusunenäo stsenaarium“ (Byrne 2013: 206). Seega otsustas USA mitteametlikult sekkuda Iraani-Iraagi sõtta.

USA „kallutus“ Iraagi poole algas 1982. aastal, kuigi sellest hakati laiemalt rääkima Reagani administratsioonis 1983. aasta alguses. 1982. aasta juulis toimetas CIA töötaja Thomas Twetten Iraagi sõjaväele esimese salajase saadetise, milles olid satelliidikujutised Iraani ründeliinist (Byrne 2013: 206). Twetteni mälestuste kohaselt ei rõõmustanud iraaklased algselt USA *kingituse* üle, kuid pärast paari kuud kaalumist, tehti USAle ettepanek saata „oma mees“ Bagdadi ning seejärel alustada koostööd sõjaväeluure asutuste vahel. Ametlikult jäi USA neutraalsele seisukohale Iraani-Iraagi sõjas, kuid Morgenthau analoogiat kasutades käitus USA tasakaalustajana, sest ta hakkas raskustkaotavale kaalukaasile lisama omapoolset raskust, et viia kaalud tasakaalu.

Iraak kasutas esimest korda Iraani vägede vastu keemiarelva 1982. aastal ning 29. juulil 1982 kajastati esmakordselt salajases CIA raportis (Durden 2013) tõika, et kaks nädalat tagasi olid Iraagi väed kasutanud pisargaasi Iraani vägede vastu ja oli alust arvata, et seda tehakse uuesti lähiajal. 4. novembril 1983 märkis CIA oma ülisalajases memos (Durden 2013), et Iraak on kasutanud surmavat ja mittesurmavat keemiarelva Iraani vägede vastu. 24. veebruaril 1984 saadeti CIA peadirektorile memo (Durden 2013), et kardetavasti kasutab Iraak lähiajal närvigaasi Iraani vägede vastu. 13. märtsil 1984 märgiti CIA memos (Durden 2013), et tõenäoliselt viib Iraak suve lõpuks läbi laialdase sinepi- ja närvigaasi operatsiooni Iraani vägede vastu.

See tähendab, et USA oli teadlik Iraagi keemiarelva kasutamisest, mis rikkus 1925. aasta Geneva protokoll, mille USA oli ratifitseerinud 1975. aastal. Ametlikult eitas USA sellise teabe olemasolu ja 1983. aastal külastas Donal Rumsfeld Iraaki, et soojendada USA-Iraagi suhteid. Kohtumisel Saddam Hussein või välisminister Tariq Aziziga ei võetud kordagi sõna keemiarelvade lubamatu kasutuse osas. USA oli oma eesmärgiks seadnud Iraagi abistamise, islamirevolutsiooni leviku ja Nõukogude Liidu

mõjuvõimu leviku takistamise ning lähiregiooni riikidega head suhete kindlustamise (Pärsia lahe riigid toetasid sõjas Iraaki).

USA eemaldas 1982. aastal Iraagi „rahvusvahelist terrorismi toetavate“ riikide nimekirjast, et USA saaks Iraagile relvi tarnida (kuigi Carteri administratsiooni ajal kehtestatud relvaembargo Iraagi suhtes kehtis) ning hakkas teisi lääneriike julgustama sama tegema. USA ei lähtunud antud olukorras moraalsest kaalutlustest, vaid panustas kahe riigi tasakaalustamisele ja pigem soovis Iraaki näha võitmas. Küllastades Pärsia lahe riike 1983. aastal, väljendas Rumsfeld selgelt, et USA huvides oli Iraagi võit. Antud juhul pidi USA kaaluma, kas mõistlikum ja kasulikum on toetada Iraaki, mis oli võrreldes Iraaniga sõja käigus muutunud nõrgemaks ja kasutas keemiarelva, või toetada antud hetkel sõjas tugevamat osapoolt ning riskida islamirevolutsiooni levikuga piirkonnas.

Vaadates USA käitumist, saab järeldada, et USA toetas pikemas perspektiivis nõrgemat osapoolt – Iraaki – ning soovis mõjutada sõjakulgu Iraagi kasuks, et siis eeldatavasti aidata kaasa sõja lõpule ning loodetavasti tagasipöördumisele *status quo ante* olukorda. Seda ilmestab 5. märtsil 1984 tehtud Riigidepartemangu avaldus, milles mõisteti hukka keemiarelva lubamatu kasutus kus iganes. Selline avaldus põhjustas Iraagi valitsuses pahameelt, kuid samas võimaldas umbmäärane sõnastus USAI kinnitada iraaklastele, et sellega ei peetud silmas Iraaki *per se*. Hirm Iraani sõjalise edu ees oli niivõrd suur, et Reagani administratsioon mõistis 1984. aasta juunis Iraani avalikult hukka sõja jätkamises ning Reagan teatas, et Iraak oli ainus, kes mängis reeglite järgi (Hurst 2009: 47). Sellele järgnes ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsioon mõistes hukka Iraani keeldumise pidada relvarahu osas läbirääkimisi (Hurst 2009: 47). 26. novembril 1984 taastati USA ja Iraagi diplomaatilised suhted.

1986. aasta novembris sai avalikkus teada, et USA müüs Iisraeli kaudu Iraanile relvi eesmärgiga vabastada seitse USA pantvangi, keda hoiti Liibanonis terroristide käes, ja rahastada Nicaragua valitsusvastaseid jõudusid. Iraanile USA relvade müük oli USA neutraalsuse ja *Operation Staunch* (relvaembargo Iraani suhtes) põhimõtetega vastuolus, kuid Reagan lootis, et see päästab USA kodanikud vabadusse. Kirjandusest võib leida ka väiteid, et Rahvusliku Julgeoleku Nõukogu (NSC) liikmed arvasid, et Iraan oli võrreldes Iraagiga võimsam riik ja seega parem partner USAle Pärsia lahe

regioonis. NSC liikmed põhjendasid seda, kui vältimatut geostrateegilist fakti, et iga Iraani valitsus, mis tahab olla vaba Nõukogude Liidu mõjust, peab pöörduma USA poole (Hurst 2009: 61). Lisaks peeti kuni Iraani-kontra afäärini salajast dialoogi Washingtoni ja Teherani vahel, peamiselt selleks, et informeerida Teherani Nõukogude Liidu spioonivõrgustikest Iraanis ja Nõukogude Liidu vägede positsioonidest Iraani piiri taga (Hurst 2009: 60). Samuti jagati luureinfot Iraagi vägede võimekusest (Yetiv 2008: 58).

1986. aasta veebruaris tungis Iraan al-Faw poolsaarele ja Washington hakkas aina enam muretsema, et Iraan võib sõja võita. Samal ajal tarniti Iraanile jätkuvalt relvi Iraani-kontra afääri raames (Yetiv 2008: 57). USA otsustas Iraaki aidata ja juulis avaldati riikliku julgeoleku direktiiv, mis kutsus üles kõiki USA valitusasutusi olema „rohkem vastutulelikud“ Iraagile väljastatavate impordilubade osas ja sellele järgnes märgatav impordilubade tõus – aastatel 1987 kuni 1988 väljastati 241 luba (Hurst 2009: 59).

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Iraani-kontra afäär tuli Iraanile pigem kasuks, sest Iraan sai oma relvastusse vajalikku lisa ning USA relvadega oli võimalik hoida tagasi Iraagi rünnakuid. Samuti aitas USA luureinfo Iraanil paremini mõista Iraagi sõjalist võimekust (Yetiv 2008: 58). USA valitsuse maine oma liitlaste ja Ameerika kodanike ees sai samas kannatada. Iraani-kontra afääri laialdasemalt levinud tõlgenduse kohaselt Reagani administratsioon eksis, müües relvi pantvangide vastu ja sellel ei olnud pistmist USA sooviga Iraani vägesid relvastada. Seega ei olnud see seotud jõudude tasakaalu mõjutamisega. Samuti kui peaks vastama tõele, et USA müüs relvi Iisraeli kaudu Iraanile, eesmärgiga omada häid lihtlassuhteid kõige tugevama osapoollega regioonis, siis Sheehani käsitlese kohaselt ei käitunud USA antud kontekstis tasakaalustajana. Sheehani järgi toetab tasakaalustaja nõrgemat osapoolt tugevama või revisionistlikuma poole suhtes. Antud hetkel oli Iraan revisionistlik ja tugevam osapool, mis ei vajanud toetamist, ning USA tarnis relvi Iraanile ametlikult n-ö humanitaarsetel kaalutlustel.

1984. aastal alustas Iraak n-ö tankerisõda, rünnates Iraani tankereid ja Khargi naftaterminali. Iraan oli sunnitud vastu ründama ning seega muutus Pärsia lahe läbitavus ohtlikuks. Iraan ründas Kuveidi ja Iraagi tankereid, et survestada Iraaki lõpetama tankerisõda, ja Iraak ründas samal ajal Iraani naftaterminale, et halvata Iraani majandust. 1986. aastaks olid rünnakud Pärsia lahe regiooni tankeritele sagenenud ja

Kuveit pöördus USA poole, et tema tankerid võiksid seilata USA lipu all. USA lükkas Kuveidi palve tagasi ja Kuveit pöördus sama palvega Nõukogude Liidu poole, mängides kaks suurjõudu teineteise vastu. USA oli sunnitud Kuveidile 1987. aastal vastu tulema, et tasakaalustada Nõukogude Liidu mõjuvõimu Pärsia lahes, ning samas andis see võimaluse tõestada Pärsia lahe riikidele, et USA on jätkuvalt Iraagi poolel, ja parandada suhteid, mis Iraani-kontra afääri tulemusena kannatasid (Hurst 2009: 64).

Lõpuks seilasid Pärsia lahes USA sõjalaevad, mis kaitsesid naftatankereid ja samuti tegelesid Iraani meremiinide kahjutuks tegemisega. Lisaks garanteeris USA Pärsia lahe riikide naftaekspordi jätkumise, maailmamajanduse naftavajaduse rahuldamise ja USA sai laiendada oma sõjalist võimu Pärsia lahe regioonis. Näiteks võimaldati USAle parem ligipääs Saudi-Araabia sõjaväebaasidele (Yetiv 2008: 64).

Tankerisõjas kaldus USA tugevalt Iraagi poolele, sest Iraagi tankerid olid Pärsia lahes seoses USA sõjalaevade kohalolekuga kaitstud, ning samal ajal oli Iraagil võimalik rünnata Iraani tankereid n-õ kaitsva USA selja tagant. USA käitumises oli tasakaalustaja rollile omaseid tunnuseid, sest USA sekkus sõjaväelise jõuga stabiilsuse tagamiseks selleks hetkeks juba regionaalsesse konflikti – Iraani-Iraagi sõja tulemusel oli häiritud Pärsia lahe riikide majanduslik tegevus ning nad olid sunnitud paluma USA abi, tagamaks oma tankerite turvalisus. Iraani regionaalseid püüdlused (Iraani hoogustunud rünnakud Pärsia lahes ja Iraani vägede tungimine al-Faw' poolsaarele 1986. aastal) kujutasid USA silmis ohtu USA huvidele ja regiooni stabiilsusele, seega asus USA jõulisemalt Iraagi poolele. USA eesmärk oli tagada regioonis ja riikide süsteemis tasakaal ehk pöörduda tagasi olukorda, kus Nõukogude Liidu laevad ei seilanud Pärsia lahel, Pärsia lahe riikide naftaeksport ei olnud ohustatud naaberriikide poolt ja regiooni kaks kõige võimsamat riiki ei olnud omavahel sõjajalal, vaid tasakaalustasid üksteist.

Kokkuvõtlikult käitus USA Iraani-Iraagi sõja teatud hetkedel tasakaalustajale omaselt. USA oli Pärsia lahe regiooni suurjõud, mis oli ametlikult neutraalne osapool Iraani-Iraagi sõjas, kuid sellest hoolimata abistas mõlemat sõja osapoolt. Põhjused, miks USA toetas Iraaki ja Iraani olid erinevad ning nende põhjuste rõhuasetused muutusid sõja käigus. Iraani-Iraagi sõda kestis kaheksa aastat ja mitmel juhul oli üks sõja osapool peaaegu sõda võitmas, kuid osapoolel puudus ülemäärane jõud, mille tasakaalustaja teooria järgi annab olukorrale tasakaalustaja.

Teatud akadeemikute seletavad USA vähest pühendumust sõja lõpetamise või ohjeldamise suhtes langeva nafta hinnaga, sest USA ainus huvi Pärsia lahes oli vabaligipääs naftale. Sõja alguses kerkis nafta hind küll üle 40\$ barreli kohta, kuid alates 1982. aasta maist hakkas nafta hind alanema ning 1986. aasta märtsis kukkus nafta hind 12 dollarini. Seepärast ei näinud USA väidetavalt mingit põhjust otseselt sekkuda sõjaliselt Pärsia lahe regiooni, sest sõda oli üldiselt ummikseisus ning naftahinnad olid languses (Gause III 2013: 297). Samas teistele allikatele tuginedes, otsustas USA tankerisõjas justnimelt võtta otsustava rolli regiooni stabiilsuse tagamiseks, sest USA tundis, et tema peamist huvi – naftaeksporti kindlustamist – ohustas Iraani-Iraagi sõda.

Enamus akadeemikud nõustuvad, et USA huvi Iraani-Iraagi sõja ajal ei olnud soosida ühe kindla osapoole ülekaalukat võitu, sest kumbki režiim ei olnud otseselt USA suhtes sõbralik ja igal juhul ootas USAd ees raske olukord sõja lõppedes kaotaja taasintegreerumisega Pärsia lahe regiooni jõudude tasakaalu. Pigem tuli USAl teha parim valik kahe halva valiku seast. See, et Iraak oli alustanud Iraani-Iraagi sõda, Iraak kasutas Iraani vastu keemiarelva ja Iraak ründas kaks korda enam laevasid Hormuzi väinas ei olnud USA poliitika kujundamisel oluline. Peamiselt mängis rolli USA soov taastada regioonis stabiilsus ja *status quo ante* olukord.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli vaadelda USA välispoliitilist käitumist Iraani-Iraagi sõja vältel ning analüüsida, kas selles oli täheldada jõudude tasakaalu mõjutava tasakaalustaja rollile omaseid käitumismustreid ja huvisid. Töö esimene peatükk tutvustas jõudude tasakaalu teooriat ning ühte jõudude tasakaalu rakendamise vorme – tasakaalustaja rolli. Teine peatükk andis ülevaade Iraani-Iraagi sõjast põhjustest ja olulisematest seikadest. Kolmas peatükk andis ülevaate USA välispoliitilisest käitumisest eraldi Iraagi ja Iraani suhtes ning seejärel analüüsis autor USA välispoliitilist käitumist jõudude tasakaalu tasakaalustaja rolli raames.

Analüüsi peamine eesmärk oli markeerida, kuidas USA tegutses Iraani-Iraagi sõja ajal ja millistest huvidest USA lähtus otsuste vastuvõtmisel. Autor püüdis vaadelda USA välispoliitilist käitumist suuremate blokkidega Iraani-Iraagi sõja ajal, et teha üldistusi, kas USA lähtus oma käitumises tasakaalustajale omastest eesmärkidest.

USA oli ametlikult Iraani-Iraagi sõja ajal neutraalne, kuid Reagani administratsiooni tegemised väljendasid pigem vastupidist seisukohta: USA panustas märgatavalt Iraagi võimekusele lüüa Iraan tagasi; USA tegi diplomaatilisi pingutusi ÜROs, et Iraani sundida rahuplaaniga leppima; *Operation Staunch* üritas peatada relvatarneid Iraanile; USA merevägi oli avalikult seotud Pärsia lahe kaitsmisega; Iraagi sõjaväele edastati luureinfot Iraani vägede kohta. Administratsiooni ametlikult neutraalne, kuid mitte ükskõikne positsioon Iraani-Iraagi sõja ajal jättis avatuks võimaluse teha kohandusi poliitikas, kui asjaolud peaksid muutuma. Reagani administratsiooni diplomaatiat saab iseloomustada kui ettevaatlikku, vaoshoitud, paindlikku ja kooskõlas USA avaliku arvamuse enamusega. Enamjaolt käituti välispoliitilistes küsimustes mõistlikult, mõõdukalt USAd välismaal mõjutavatel teemadel tundlikult. Lähtuti huvist tagada regiooni stabiilsus ja samal ajal kindlustada oma huvide elluviimine.

Autori arvates on teatud mööndustega võimalik teooria järgi järeldada, et USA käitus Iraani-Iraagi sõja ajal tasakaalustajana, sest USA oli Pärsia lahe regioonis oluline suurjõud, USAl oli huvi tagada Pärsia lahe regiooni *status quo* olukord, sõja alguses valitses Iraani ja Iraagi suhetes jõudude tasakaal, USAl puudusid sõja alguses ja lõpus

ametlikud liitlassuhted Iraani või Iraagiga, USA toetas nii Iraani ja Iraaki sõjaliselt, majanduslikult ja diplomaatilised ning USA kipus toetama enda arvates sõja nõrgemat osapoolt.

Autor ei julge järeldada, et praktikas oleks USA tasakaalustaja roll avaldunud kogu Iraani-Iraagi sõja vältel, sest jätkuvalt valitseb akadeemilises kirjanduses vastuolusid selles osas, mis olid teatud hetkel USA tegelikud motiivid ja eesmärgid. Usutavasti olid USA käitumismustrid läbipõimunud nii tasakaalustajale kui ka mittetasakaalustajatele omastest motiividest.

Autori hinnangul oli USA kõige suurem eesmärk Iraani-Iraagi sõja ajal Pärsia lahe regioonis pöörduda tagasi *status quo* olukorda, sest kui Iraan ja Iraak tasakaalustasid üksteist, siis puudus vajadus USA sekkumise järele. USA ei olnud huvitatud otseselt sõtta sekkumast, sest USA jõuline sekkumine oleks aidanud ühe võiduka ning hegemooniks pürgiva ambitsioonidega riigil esile tõusta. See ei oleks olnud tervitatav, sest mõlemad osapooled ei olnud USA suhtes sõbralikud ja USA võis aimata, et see tähendaks vajadust USA-l hakata uut hegemooni otseselt tasakaalustama. Samuti oli USA huvi ära hoida eskalatsiooni regioonis USA majanduslikel ja USA liitlase Iisraeli julgeolekupoliitilistel kaalutlustel. Lisaks oli USA ja Nõukogude Liidu vastasseis toonud endaga kaasa külma sõja, mille jõudude tasakaalu mõjutamiseks mõlemad osapooled üritasid erinevaid regioone saada oma mõjusfääri.

Antud uurimustöö teema kohta ei ole kirjutatud märkimisväärselt palju akadeemilist kirjandust. Pigem keskendub analüütiline akadeemiline kirjandus Lahesõja ja Iraagi sõja analüüsimisele ning jõudude tasakaalu teoreetilised tekstid pärinevad rohkem kui poole sajandi tagusest ajast. Uurimustööd annaks edasi arendada vaadeldes, milliseid erinevaid jõudude tasakaalu rakendumise vorme USA on suhetes Iraani ja Iraagiga kasutanud pikemal ajaperioodil.

Kasutatud materjalid

1. Baram, Amatzia. 2003. „U.S Input into Iraqi Decisionmaking, 1988-1990“. In *The Middle East and the United States*, eds. David W. Lesch. Colorado: Westview Press, 328 - 356.
2. Barzegar, Kayhan. 2008. "Stephen M. Walt on the U.S., Iran, and the New Balance of Power in the Persian Gulf." August 5. http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/18471/stephen_m_walt_on_the_us_i_ran_and_the_new_balance_of_power_in_the_persian_gulf.html (Viimati külastatud 17.05.2015)
3. Bull, Hedley. [1977] 1995. *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. Basingstoke; New York: Macmillan
4. Buzan, B., and Waever, O. 2005. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Byrne, Malcolm. 2010. "The United states and the Iran-Iraq War: The limits of American influence." In *The Globalisation of the Cold War: Diplomacy and Local Confrontation 1975-85*, eds. Max Guderzo and Bruna Bagnato. New York: Routledge, 119 - 136.
6. Byrne, Malcolm. 2013. „Critical Oral History: A New Approach to Examining the United States' Role in the War“. In *The Iran-Iraq War: New International Perspectives*, eds. Nigel John Ashton, Bryan R. Gibson. Oxon: Routledge, 196-210.
7. Carter, Jimmy. 1980. „The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress.“ The American Presidency Project. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33079> (Viimati külastatud 17.05.2015)
8. Donnelly, Jack. 2013. „Realism“. In *Theories of International Relations*, eds. Andrew Linklater. Hampshire: Palgrave Macmillan, 32 - 56.
9. Durden, Tyler. 2013. „How The Times Have Changed: CIA Files Prove America Helped Saddam Use Chemical Weapons.“ Zero Hedge. August 27. <http://www.zerohedge.com/news/2013-08-27/how-times-have-changed-cia-files-prove-america-helped-saddam-use-chemical-weapons> (Viimati külastatud 17.05.2015)

10. Gause III, F. Gregory. 2013. „The International Politics of the Gulf“. In *International relations of the Middle East*, eds. Louise Fawcett. Oxford: Oxford University Press, 286-303.
11. Ghabra, Shafeeq N. 2003. „Kuwait and the United States: The Reluctant Ally and U.S Policy Toward the Gulf“. In *The Middle East and the United States*, eds. David W. Lesch. Colorado: Westview Press, 308-327.
12. Gibson, Bryan R. 2010. *Covert Relationship: American Foreign Policy, Intelligence, and the Iran-Iraq War, 1980-1988*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
13. Hallik, Martin. 2004. *Taaveti tähest Talibani langemiseni : konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda*. Tallinn : Argo.
14. Hiro, Dilip. 1991. *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*. New York: Routledge.
15. Huchthausen, Peter. 2003. *America's Splendid Little Wars*. New York: Penguin.
16. Hurst, Steven. 2009. *The United States and Iraq Since 1979: Hegemony, Oil and War*. Oxford: Oxford University Press.
17. Karsh, Efraim. 2010. *Iraani-Iraagi sõda 1980-1988*. Tallinn: Koolibri.
18. Kegley, Charles W., and Wittkopf, Eugene R. 1991. *American foreign policy : pattern and process*. New York : St. Martin's.
19. Kissinger, Henry. [1994] 2000. *Diplomaatia*. Tartu: Greif.
20. Mearsheimer, John. 2008. „A Return to Offshore Balancing.“ *Newsweek*. Detsember 30. <http://www.newsweek.com/return-offshore-balancing-82925> (Viimati külastatud 17.05.2015)
21. Milton-Edwards, Beverley,. and Hinchcliffe, Peter. 2004. *Conflicts in the Middle East*. New York: Routledge.
22. Morgenthau, Hans J. [1948] 2005. *Politics among nations. The Struggle for Power and Peace*. New York: McGraw-Hill College.
23. Mölder, Holger,. Sazonov, Vladimir,. and Värk, René. 2014. *Iraani ideoloogias ja geopoliitikast läbi ajaloo ning selle mõjust Iraagile*. KVÜÕA Toimetised, 18, 179 - 242.
24. Obama, B. 2011. „Remarks by the President on the Middle East and North Africa.“ The White House. Mai 19. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa> (Viimati külastatud 17.05.2015)

25. Parsi, Trita. 2007. *Treacherous alliance: the secret dealings of Israel, Iran, and the United States*. London : Yale University Press.
26. Reagan, Ronald. 1983. *National Security Decision Directive (NSDD 114) from Ronald W. Reagan. "U.S. Policy toward the Iran-Iraq War*. November 26. <https://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB82/iraq26.pdf> (Viimati külastatud 17.05.2015)
27. Reagan, Ronald. 1984a. *National Security Decision Directive (NSDD 139) from Ronald W. Reagan. "Measures to Improve U.S. Posture and Readiness to Respond to Developments in the Iran-Iraq War."* Aprill 5. <https://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB82/iraq53.pdf> (Viimati külastatud 17.05.2015)
28. Reagan, Ronald. 1984b. *National Security Decision Directive (NSDD 141) from Ronald W. Reagan. "Responding to Escalation in the Iran-Iraq War"* Mai 25. <http://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-141.pdf> (Viimati külastatud 17.05.2015)
29. Schulzinger, Robert D. 2002. *U.S Diplomacy since 1900*. New York: Oxford University Press.
30. Schweller, Randall L. 2006. *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*. Oxford: Princeton University.
31. Shannon, Vaughn P. 2007. „Iran and the Middle East: The Pursuit of Security and Legitimacy in the American Age“. In *Strategic Interests in the Middle East: Opposition or support for US Foreign Policy*, eds. Jack Covarrubias and Tom Lansford. Hampshire: Ashgate, 171-196.
32. Sheehan, Michael. 1996. *The Balance of Power. History and Theory*. London: Routledge.
33. Sick, Gary. 2004. „Confronting terrorisms“. In *Reshaping Rogue States*, eds. Alexander T.J Lennon and Camille Eiss. Cambridge: MIT Press, 227-245.
34. Smith, Steve., Hadfield, Amelia., and Dunne, Tim. 2012. *Foreign policy : theories, actors, cases*. Oxford: Oxford University Press.
35. Spanier, John. 1988. *American Foreign Policy since World War II*. Washington, DC: Congressional Quarterly.
36. Spykman, Nicholas J. 1942. *America's strategy in wolrd politics*. New York: Harcourt, Brace and company.
37. Stolberg, Alan G. „The international system in the 21st century.“ 2010. In *The U.S. Army War College Guide to National Security Issues: National security policy and*

- Strategy*, eds. J. Boone Bartholomees. Strategic Studies Institute.
https://books.google.ee/books?id=eL_qtPINHaYC&hl=et&source=gbs_navlinks_s
(Viimati külastatud 17.05.2015)
38. Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.
39. Walt, Stephen M. 2013. „U.S. Middle East Strategy: Back to Balancing.“ Foreign policy. November 21. <http://foreignpolicy.com/2013/11/21/u-s-middle-east-strategy-back-to-balancing/> (Viimati külastatud 17.05.2015)
40. Waltz, Kenneth N. [1959], 2001. *Man, the state and war : a theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.
41. Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill
42. Viotti, Paul R., and Kauppi, Mark V. 1993. *International Relations Theory: Realism, pluralism, globalism*. New York: Macmillan.
43. Yetiv, Steven A. 2008. *The Absence of Grand Strategy: the United States in the Persian Gulf, 1972-2005*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Summary

The role of the United States as a balancer according to the theory of balance of power in Iran-Iraq war

The purpose of this thesis is to give an overview of the theory of balance of power and to expand on a technique called the *balancer* which states might try to use in order to maintain the central balance of power. Hans Morgenthau has defined the balance of power as a policy aimed at bringing about a certain power distribution or as a description of an actual state of affairs in international politics. The operation of a *balancer* assumes the existence of an international system in such a way that the alignment of the balancer with one state or alliance in the system will be sufficient to redress any developing imbalance of power. *The balancer* maintains the balance of power throughout its diplomatic flexibility, shifting its support from one side to another, supporting the weaker against the stronger, if necessary with the use of military power.

The thesis sets a hypothesis that the United States acted as a *balancer* during the Iran-Iraq War from 1980 to 1988. The basis of the hypothesis is the notion that the US was a major power in the Middle East and there was a balance of power between Iran and Iraq during that period. Chapter 1 gives an overview of the balance of power theory and chapter 2 skims through the most relevant and important events during the war. Chapter 3 separately analyzes US policy towards Iraq and Iran in order to understand the different motives behind the actions of the US. At the end of the chapter 3 the author analyzes the aforementioned US foreign policy during the Iran-Iraq war and tries to understand if the theory of *the balancer* is applicable to the US.

The thesis concludes that it can be argued that the United States acted as a *balancer* during the Iran-Iraq war, as the US had similar goals to a balancer: the US was a major power, the US was interested in preserving the *status quo ante* and the stability in the system, there was a balance of power between Iran and Iraq, the US did not have fixed allies, the US supported both parties militarily, diplomatically and financially, and the US tended to support the weaker side of the war.

As the academic literature does not agree upon in some cases with certain motives the United States had taking action, it can be argued that in practice the US seemed to be filling the role of a *balancer* but actually was not.